

931 INFO-
TÁRSADALOM-
TUDOMÁNY

A munkanélküliség Magyarországon • A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlítása és növekedésének forrásai • Foglalkoztatottság – munkanélküliség – foglalkoztatáspolitikai • A munkanélküliség pszichoszociális dimenziója • A munkanélküliség mérése • Munkanélküli biztosítás, munkanélküli segélyezés • A munkanélküliek megélhetése, elszegényedése • Munkanélküliség, fekete-munka, vendégmunka

23

INFO-Társadalomtudomány

23. szám (1992. december)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Schlett István, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.
Telefon: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejezni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók, illetve a tárgyévra, valamint az azt követőre előfizethető a szerkesztőségnél (előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,- Ft).

Tartalom

A munkanélküliség Magyarországon <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3
A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlítása és növekedésének forrásai <i>Köllő János</i>	7
Foglalkoztatottság – munkanélküliség – foglalkoztatáspolitikai <i>Timár János</i>	15
A munkanélküliség pszichoszociális dimenziója <i>Székelly Vince</i>	25
A munkanélküliség mérése <i>Nagy Gyula</i>	37
Munkanélküli biztosítás, munkanélküli segélyezés <i>Frey Mária</i>	43
A munkanélküliek megélhetése, elszegényedése <i>Tardos Katalin</i>	49
Munkanélküliség, feketemunka, vendégmunka <i>Hárs Ágnes</i>	53
Statisztikai táblázatok	59
Válogatott bibliográfia	79
Kutatási információk	83

A munkanélküliség Magyarországon

Valószínűleg sok honfitársunk véleménye, hogy napjaink legsúlyosabb gazdasági-társadalmi problémája a nagymértékű s tovább növekvő munkanélküliség. E hirtelen keletkezett gondra sem az egyén, sem a társadalom szervezetei nem voltak felkészülve. A probléma kezelését ma is hol bénultság, hol kapkodó tűzoltás jellemzi, mintha egyszeri s majdsak elmúló csapásról lenne szó.

A munkanélküliség növekedése nem meglepő. Az államszocialista gazdaságból a piacgazdaságba történő átmenet során elkerülhetetlen volt egy sor gazdaságtalan tevékenység megszűnése, a túlfoglalkoztatás mérséklődése, a régóta ismert „kapun belüli munkanélküliség”-nek a kapukon kívülre kerülése. A piacgazdaságot egész története során végigkísérte a munkanélküliség. A tőkés piacgazdasághoz való visszatérésünk azt is jelenti, hogy hazánkban is állandóan számolnunk kell a munkanélküliséggel, a teljes foglalkoztatás nem lehet cél. A munkanélküliség a legfejlettebb országok többségében is jelentős, az Európai Közösség néhány országában is 10% fölötti a munkanélküliek aránya. A magyar és a többi kelet- és közép-európai poszt-szocialista ország munkanélkülisége azonban számos vonásban eltér a nyugat-európai vagy észak-amerikai munkanélküliségtől.

A legfontosabb sajátosság talán a munkanélküliség rendkívül gyors növekedése: a teljes foglalkoztatottságból (közel 0%-ról) 10–15%-ra két-három esztendő leforgása alatt! Ez egészen más jelenség, mint amikor az 1970-es évek második felének nagy gazdasági megrázkódtatásában, mondjuk a „megszokott” 6%-os francia munkanélküliség 10–12%-ra emelkedett. Magyarországon ugyanis a munkanélkülieknek nincs tapasztalata abban, hogy ilyenkor mi a teendő, hogyan kell felkészülni egy ilyen helyzetre, hogyan kell állást keresni, s hogyan csökkenthető a munkanélküliség kockázata? Hasonlóan tapasztalatlanok a munkanélküliséggel foglalkozó kormányzati, vállalati vagy civil társadalmi szervezetek munkatársai is. Mindehhez járul még, hogy a munkanélküliek többségénél büntudat alakul ki állástalanságuk miatt, amit környezetük csak erősít az elmúlt évtizedek normái alapján.

A másik sajátosság, hogy a magas munkanélküliség totális gazdasági, intézményi válság közepette, radikális társadalmi átalakulás keretében létezik. A nyugat-európai munkanélküliség alapvetően strukturális jellegű: az elavuló iparágak csökkentik foglalkoztatásukat, miközben más gazdasági tevékenységek új munkahelyeket kínálnak. Egyes régiókban – például kohászati körzetekben – jelentős a leépülés, más régiókban bővül a gazdaság. Ezért azután

a munkanélküliek többsége viszonylag rövid ideig marad kereset nélkül. A magyar munkanélküliség egyszerre (ha nem is ugyanolyan arányban) növekszik mindenütt és minden ágazatban. Az állami tulajdonú gazdaság ugyanis oly mértékig „túlfoglalkoztatott”, hogy a viszonylag jó gazdasági teljesítményű, dinamikus ágazatok is munkaerőt bocsátanak ki. Nagyon kevés az új munkahely, következésképpen a munkanélküli állapot sokáig, évekig tarthat egy-egy személy esetében. A gazdaság több éve tartó hanyatlása következtében a munkanélküliek támogatásának lehetőségei korlátozottak, a tartós munkanélküliség súlyos elszegényedést eredményezhet.

További sajátosság, hogy a munkanélküliség – néhány kivételtől eltekintve – súlyosabban érinti a falusi, mint a városi lakosságot. A mezőgazdaság átalakulása, gazdasági hanyatlása az iparéval vetekszik, miközben az ipari munkanélküliség is nagymértékű falun (a faluról bejáró ingázók többsége kevésbé kvalifikált, a bejárás költségei ugrásszerűen nőttek; a nagyvárosi tulajdonos-vállalatok elsőként a falura telepedett jelentős méretű gyáripár vidéki telephelyeit zárták be). Az élénkülő szolgáltató-vállalkozó szektor új munkahelyei zömmel a városokban nyílnak.

E sajátosságok miatt a fejlett tőkés országokban működő intézmények és alkalmazott eljárások nálunk csak korlátozottan használhatók. Az aktív foglalkoztatáspolitikának például fontos eszköze az átképzés – ám ez hazánkban nehézkesen megy: kevesen jelentkeznek átképzési tanfolyamokra, s közülük is sokan lemorzsolódnak. Az általános válság közepette nehéz megmondani, hogy milyen foglalkozási ágakra lesz kereslet, mire érdemes (át)képezni. Az átképzés egyébként sem volt bevett gyakorlat. A munkanélküliek zöme kevésbé iskolázott; ha egy szakmát megtanult, azt nem kellett fejlesztenie az újításoktól irtózó állami vállalatoknál – egyszerűen képezhetetlenek.

További gond – s ez már nem a „múlt terhe” –, hogy a munkanélküliség „tárcafeladat”-ként jelentkezik, s általában szociális problémaként fogják fel. Ezért általános a tüneti kezelés. *A munkanélküliséget egy átfogó foglalkoztatáspolitikai keretében kellene kezelni, a foglalkoztatáspolitikának pedig megfelelő gazdaságpolitikai prioritást kellene kapnia.*

A munkanélküliséggel foglalkozó állami szervezet igen gyorsan kiépült, feladatköre hasonló a fejlett országok szervezeteihez. A fő gond, hogy működése eléggé mechanikus, arra nem készült fel, hogy a munkanélküliség okozta lelki megrázkódtatásokon is enyhíteni tudjon. Pedig a tartós munkanélküliség komoly személyiségbeli elváltozásokat okozhat. Általánosan elfogadott felfogás szerint a munka a társadalomhoz kötő kapcsolatot jelent. Hiánya a jövedelemcsökkenésen kívül hat a munkanélküliek többségének önértékelésére, emberi kapcsolataira, idővel sokszor egészségi állapotára is. *A hosszú ideig tartó munkanélküliség a társadalom szélére sodródáshoz, társadalmon kívül rekedéshez vezethet.*

A munkanélküliséggel nem csak a közigazgatásnak kell foglalkoznia. A civil társadalmi szervezetek aktivitása csekély, közöttük a szakszervezeteké

is, amelyeknek elsőrendű érdekvédelmi feladata lenne munkanélkülivé vált tagjaik visszasegítése a foglalkoztatásba.

A remélt gazdasági fellendülés a munkanélküliség csökkenését fogja eredményezni, bár az nehezen mondható meg, hogy milyen szinten fog stabilizálódni, mekkora lesz a magyar gazdaságban a „normális”-nak ítélt munkanélküliségi arány. Az egész társadalomnak meg kell tanulnia, hogyan éljen együtt a munkanélküliséggel, közben szüntelenül arra törekedve, hogy minél kisebb legyen a munkaerőpiacról végleg kiszorulók száma, s minél kevesebb tanulmányait befejezett fiatal kezdje pályáját munkanélküliként.

Enyedi György – Tamási Péter

A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlítása és növekedésének forrásai

Köllő János

A munkanélküliek száma

Magyarországon a munkanélküliek aránya az aktív népességben 1992 novemberében 11,6%-ra emelkedett. A legfejlettebb piacgazdaságokat tömörítő OECD-ben csupán Spanyolország és Írország volt kénytelen huzamosabb ideig együtt élni ilyen mértékű munkanélküliséggel, és az említettekén kívül csupán Belgiumban, Kanadában, Hollandiában és Nagy-Britanniában fordultak elő ennél magasabb értékek, két-három évnél nem hosszabb időszakokban.

Mindössze két rövid év alatt magunk mögött hagytuk a fejlett országok többségét. A magyar munkanélküliség *növekedése* robbanásszerű és ütemét tekintve – a nyugati világban – példa nélkül áll. A fejlett világban az elmúlt ötven évben mindössze háromszor fordult elő, hogy egy országban a munkanélküliség két év alatt 5%-nál nagyobb mértékben nőtt: Hollandiában és Angliában 1980–82-ben, valamint Spanyolországban 1979–81-ben. A Magyarországon két év alatt lezajlott több mint tíz százalékpontos emelkedés olyan társadalmi megrázkódtatás, amelyhez foghatót a Nyugat mai generációinak (talán a Franco utáni Spanyolországot leszámítva) nem kellett átélniük.

Ugyanakkor helyzetünk Közép-Kelet-Európában nem tekinthető egyedülállónak: a volt NDK 1991 legelején, Lengyelország 1991 júliusában, Bulgária 1991 szeptemberében, Magyarország 1992 nyarán lépte át a „bűvös” 10%-os határt. Romániában a hivatalos adatok jóval ez alatti értékeket jeleznek még ma is, ez azonban jórészt az állásidőre helyezett munkások nagy számának, és a példátlan mértékű korai nyugdíjazásnak köszönhető, valamint annak, hogy az akárcsak udvarnyi „birtokkal” rendelkező falusiakat nem regisztrálják. A munkanélküliség növekedése csak Csehországban és Szlovéniában torpant meg a 10%-os határ elérése előtt.

A munkanélkülivé válók száma

Az állástalanok száma egy adott pillanatban – ezt méri a fent idézett ráta – önmagában nem sokat mond a munkanélküliség jellegéről. A társadalmi kö-

vetkezményeket és a lehetséges gyógmódokat tekintve sem mindegy, hogy kevés ember hosszú időre, vagy sok ember rövid időre veszíti el az állását. Az országunkat érő (részben egyszeri) sokkhatások, mint amilyen a KGST-piacok elvesztése, az importárak ezzel összefüggő emelkedése, a támogatások és árszubszenciák hirtelen leépítése, egyfajta munkaerőpiaci „kataklizma” képzetét kelthetik, amelyben rendkívül sok munkahely szűnik meg egyidejűleg, s ez vezet az állástalanok számának kivételesen gyors növekedéséhez. Az adatok azonban mást mutatnak (lásd a 63. oldalon lévő táblázatot).

Magyarországon a munkanélküliség úgy növekedett, hogy az állásukat elvesztők száma nem volt (s ma sem) különösen magas. Ez nem szokatlan jelenség: Franciaországban például a ráta úgy nőtt 6,7%-ról 11,7%-ra 1980–87-ben, hogy eközben a beáramlás egyszer sem haladta meg a havi 0,5%-ot, hasonlóképp Spanyolországban úgy emelkedett 5,5%-ról 27,2%-ra 1977–85-ben, hogy az állásukat elvesztők száma soha nem volt magasabb havi 0,6%-nál. Ezekben az esetekben, s Magyarországon is, a növekedés mögött első sorban a *munkanélküliség hosszának* rendkívüli emelkedése áll. Ami a magyar esetben sajátos: hogy ez egybeesik az állás nélküli népesség megjelenésének folyamatával.

A munkanélküliség dinamikáját gyakran ábrázolják a víztározók analógiájával. A magyar helyzetet – amúgy is aktuális hasonlattal – a feltöltés alatt álló víztározó esetével lehetne jellemezni: a víz inkább csak csordogál, mint ömlik befelé, de a *lefolyás nélküli* tározóban így is megállíthatatlanul emelkedik a vízszint. Az üres állások száma esett különösen alacsonyra, nem az elbocsátottaké nőtt különösen magasra. Igen rosszak az elhelyezkedési esélyek (lásd a 73. oldalon lévő felső táblázatot). A munkanélküliségből történő kilépési esélyek igen alacsonyak, s csupán a segély lejárta idején jelentékeny a regiszterből való kiáramlás. (Alapvetően ezért nő meg hirtelen a kikerülők száma az egyéves segélyezési időszak lejárta idején.) A legalább két hónapig még „túlélők” aránya szinte minden kategóriában 90% feletti, ami *megdőbentő mértékű* immobilitásra utal (lásd a 73. oldalon lévő alsó táblázatot).

Az Egyesült Államokban és Ausztráliában az egy hónapon belüli kilépési valószínűség öt-tízszer nagyobb, mint a Magyarországon mért két hónapra vonatkoztatott értékek, tehát a különbséget azonos időtávra számítva durván tíz-hússzorosra becsülhetjük. Továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy 1991-ben a magyar munkanélkülieknek csak mintegy a fele hagyta el úgy a segélyrendszert, hogy állásba került, megkockáztathatjuk, hogy *a munkanélküliek állásba lépési esélye tavaly Magyarországon húsz-negyvenszer alacsonyabb volt, mint Amerikában vagy Ausztráliában 1988-ban*. Ez akkor is nagyon nagy különbség, ha tudjuk, hogy az ausztrál és amerikai munkanélküliséget – az európaihoz képest – intenzív mobilitás jellemzi.

Bár a két állás közötti időre vonatkozó adatok közvetlen nemzetközi összehasonlítása nem kockázatmentes, az adatok arra utalnak, hogy helyzetünk Kelet-Európán belül is szélsőségesnek mondható: 1991 végén a hat

hónapnál hosszabb ideje segélyezettek aránya nálunk 40% körüli, Bulgáriában 30%, Csehszlovákiában alig több mint 10% volt.

A munkanélküliség anyagi terhe

A munkanélküliség anyagi terheinek egy része nehezen számszerűsíthető: nem rendelkezünk megbízható (vagy akár megbízhatatlan) becslésekkel a ténylegesen kieső jövedelmekről, termelésről és adókról, vagy a közvetett, de potenciálisan súlyos társadalmi következményekről. A szűk értelemben vett terhet a munkanélküli segélyek és különféle programok finanszírozása céljából kivetett adók jelentik.

Magyarországon a munkanélküliségre fordított kiadások az OECD-ben várható ütemben emelkedtek, és mértéküket tekintve egyértelműen a viszonylag magasak közé sorolhatók. Míg a többi kelet-európai ország fajlagos kiadásai messze elmaradnak az OECD normáitól, Magyarország nem csak hozzájuk, hanem a vele azonosan vagy kicsit jobban fejlett országokhoz képest is sokat költ segélyekre és aktív politikára. Bármennyire is elégtelennek érezzük az e célra fordított összegeket, figyelembe kell vennünk, hogy e téren a világ leggazdagabb országcsoportjának legalábbis a középmezőnyében foglalunk helyet.

Ha összehasonlítjuk a Szolidaritási és Foglalkoztatáspolitikai alapok (SZA és FA) szerkezetét az OECD-ben alkalmazott kiadási csoportokkal, akkor feltűnő – bár a magas munkanélküliség mellett nem meglepő – a segélyek magas aránya és az aktív kiadásokon belüli szubvenciók túlsúlya (lásd a 74. oldalon lévő alsó táblázatot).

A magyar munkanélküliség növekedésének forrásai

A Magyarországot érő sokkhatások a keresleti és kínálati oldalról – olyan körülmények között, amikor a vállalatok már kevésbé számíthattak a veszteségek állami segédlettel történő „szétterítésére” – elkerülhetetlenül vezettek a munkaerő-kereslet visszaesésére. A válság mélységét már további – csak részben sorsszerű – tényezők magyarázhatják. A munkanélküliség számos okból és módon mozgósítja a saját növekedése ellen ható erőket, ám ezek ma Magyarországon a szokásosnál sokkal erőtlenebbek. Általánosan is megfigyelhető, hogy a piacgazdaságokban a munkanélküliség a generáló okok megszűnte után sem csökken azonnal. (Ezt a jelenséget „hiszterézisnek” nevezzük.)

Az öngyógyulás egyik akadálya általában az, hogy recesszióban nagy mennyiségű fizikai tőkét vonnak ki a termelésből, és az új kapacitások kiépítése időigényes. Ez a probléma hazánkat – ahol az ipari kapacitások nagyon nagy része vált egyszer s mindenkorra használhatatlanná – a szokásos-

nál sokkal súlyosabban érinti. A gazdaság elhúzódó válsága miatt szükségképpen *hosszú* munkanélküliség az emberi tőkét is erodálja, s ez ismét csak gátolja a foglalkoztatás gyors növekedését. Továbbá: a magánszektor bővülése nem csak csökkenti, de növeli is a munkanélküliek számát. Nem csak arra gondolok, hogy a privatizáció vagy a magánvállalati konkurencia megjelenése egy-egy piacon rövid távon nettó munkahely-vesztéssel jár, hanem arra is, hogy rendkívüli mértékben nőtt a bérek szóródása. Ez az ésszerűen eljáró munkanélkülieket hosszabb álláskeresésre, „igényesebb” válogatásra ösztönzi. Persze sok munkanélküli nagyon alacsony bérek mellett sem tudna elhelyezkedni, mert képességeivel, készségeivel a megváltozott piac nem tud mit kezdeni. A strukturális munkanélküliség nem csak azért különösen aggasztó, mert nehezen és méregdrágán (átképzéssel) orvosolható, hanem azért is, mert ilyen esetben a munkanélküliség nem gyakorol elégséges nyomást a bérekre, s ezzel az öngyógyulás legfontosabb orvosságától foszt meg. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a magyar vállalatok piacai vagy szűkülnek, vagy újak, s ezért a munkahelyteremtés vagy értelmetlen, vagy különösen kockázatos; hogy a magas névleges kamatok mellett a kockázat nehezen mérsékelhető; hogy a magánszektor a rizikót egyfelől ösztönzően magas bérekkel, másfelől könnyen kapható, könnyen elküldhető feketemunkát végző munkaerő alkalmazásával próbálja csökkenteni; hogy viszonylag bőkezű a segélyrendszer, nagy a feketegazdaság, akkor nem meglepő, hogy az állástalanok száma korábban hihetetlennek tűnő magasságokba emelkedett. Sajnos a tényezőknek csak egy kis részét tudjuk adatszerűen is megragadni, mert a statisztikai rendszer ma lényegében csak regionális bontásban közöl számunkra hasznavehető adatokat.

A megyei bontású statisztikák arra utalnak, hogy 1990-ben a munkanélküliség növekedése ott volt különösen gyors, ahol erőteljes volt az ipari foglalkoztatás visszaesése, magas volt az inaktív népesség aránya, és jelentős volt a cigány népesség részaránya.

Az ipari foglalkoztatás visszaesése – legalábbis, ha területi adatok alapján vizsgálódunk – nem állt szoros összefüggésben az ipari termelés alakulásával, sem pedig a KGST-exportnak egy-egy régió korábbi gazdaságában betöltött szerepével. Legalább két tényező volt, amely a piaci kilátások és a foglalkoztatás közötti kapcsolatot lazította. Egyrészt a budapesti vállalatok sikeresen exportálták gondjaikat vidékre. Budapesten esett vissza a székhely szerinti ipari termelés a legerősebben, míg a telephely szerint mért ipari foglalkoztatás a legkevésbé. A másik tényező vélhetően a privatizáció: még megyei adatokból is kimutatható, hogy a privatizáció illetve a vállalati átalakulások intenzitását mérő mutatók pozitívan korreláltak a termeléssel, és negatívan a létszámmal. Úgy tűnik, a foglalkoztatás Magyarországon vagy azért csökken, mert a vállalat piaca rossz, vagy pedig azért, mert jó – és az ilyen esetben lezajló vagy küszöbön álló privatizáció még növekvő termelés mellett is csökkenti a létszámot.

Az 1990 eleji inaktív népességbe kb. 300–350 000 munkavállalási korú,

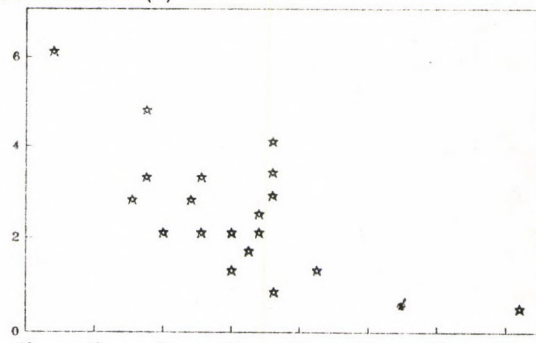
munkaképes ember tartozott, akik évi három hónapnál kevesebbet dolgoztak munkakönyves állásban. Erre az ún. „munkaerő-tartalékra” vonatkozó korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy az idetartozók nagyobb része lazán ugyan, de kötődött vagy kötődik a munkaerőpiachoz: munka- és munkanélküliség-képes. Továbbá feltehető, hogy a statisztikailag nyilvántartott inaktív népesség ott nagyobb, ahol kiterjedtebb a munkaerőpiachoz lazán kötődő népesség.

Az 1. ábra a megyék és Budapest elhelyezkedését mutatja az 1990 eleji – tehát még a munkanélküliség tömeges megjelenése előtti – aktivitási ráta, illetve az 1990 végi munkanélküliség szerint. (Pest megyét, ahol a kiterjedt ingázás miatt a helyben foglalkoztatott népesség pontatlanul jelzi a munkaerőpiaci részvétel valóságos arányát, figyelmen kívül hagytuk.) Látható, hogy legalábbis a szélső értékek vonatkozásában a várt összefüggés érvényre jut. A kérdésre még visszatérünk.

Végül a cigányság szerepéről: több tucat változó között, melyek a munkanélküliség eltérő mértékének alakulását potenciálisan magyarázhatják, egyértelműen ez a legerősebb; 1990-ben 1%-kal magasabb cigány munkavállaló népesség 0,5–0,55%-kal magasabb munkanélküliséget valószínűsített.

A cigány népesség részarányáról sajnos csak egy viszonylag régi (1984. évi) KÖJÁL-összeírás alapján alkothatunk képet. Még sajnálatosabb, hogy más forrás hiányában nem áll módunkban ezeket az adatokat ellenőrizni. Elfogadva a rendelkezésre álló adatokból kibontakozó képet (tehát például feltételezve, hogy az 1984. évi arányok érdemben nem módosultak), szoros és egyértelmű (bár nem feltétlenül ok-okozati) kapcsolatot látunk a cigányság jelenléte és a munkanélküliség nagysága között a 2. ábrán, ahol ismét az egyes megyék elhelyezkedését tüntettük fel e két dimenzió mentén. Ami a kapcsolat ok-okozati természetét illeti, óvatosan kell eljárnunk. A köznapi tapasztalat alapján biztosra vehető ugyan, hogy a cigány népesség körében a munkanélküliség magasabb, és elképzelhető, hogy ennek oka a cigányság egyes csoportjainak munkavállalási szokásaiban vagy a velük szemben alkalmazott diszkriminációban keresendő, de nem kizárt, hogy a képzettség, lakóhely és más változók kiszűrése után már nem áll meg egy ilyesfajta magyarázat. Ebben már csak azért sem lehetünk biztosak, mert számos regionális sajátosság egyidejűleg hordozza a munkanélküliség fenyegetését és konzerválja vagy növeli a cigány népesség viszonylagos nagyságát: a lakosság elvándorlása nyomán csökkenő telek- és házárok, az üres lakások és elhagyott földek komoly vonzerőt gyakorolhatnak a kecsesetűbb vándorlási irányokból kirekesztődött cigányságra, mint azt gazdaságilag leépülő városok és falvak eseteinek sora mutatja, legélesebben talán Borsodban illetve Baranya és Belső-Somogy határvidékén. Mindazonáltal megfontolásra érdemes az eredmény, mely szerint a munkanélküliség kialakulásának korai szakaszában a cigány népesség magasabb aránya – az ipari létszámváltozás és a helyi participációs ráta hatásának többváltozós elemzéssel történő kiszűrése után is – erőteljesen emelte az állástalanok számát. (Háromváltozós regressziós

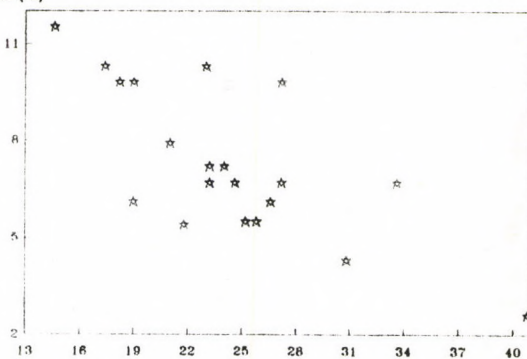
Munkanélküliség
1990 decemberében (%)

Forrás: Országos Munkaerőpiaci Központ.

Aktivitási ráta
1990 elején

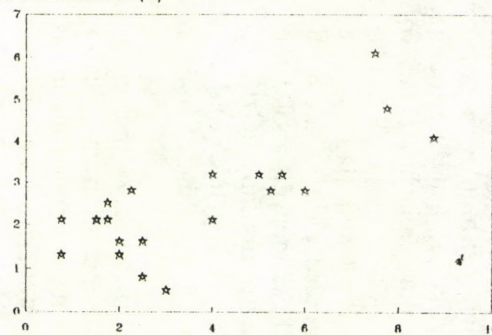
A munkanélküliség növekedése
1990-ben (%)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 1990.

Az egy főre eső beruházások
értéke 1990-ben (ezer Ft)

Munkanélküliség
1990 decemberében (%)

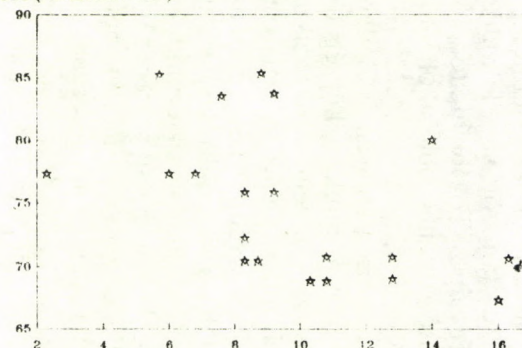

Forrás: Országos Munkaerőpiaci Központ és

INFO-Társadalomtudomány, 10. szám, 1989. szeptember.

A cigány népesség
részaránya (1984) (%)

Kiskereskedelmi forgalom
1991/1990 (változatlan áron)

Forrás: KSH Statisztikai Időszaki Kiadványok, 1991.

Munkanélküliség
1990 decemberében (%)

becsléssel, melynek eredményeit a kis elemszám miatt természetesen még mindig csak a megalapozott feltevés szintjén szabad elfogadni, adódik a fent említett mintegy 0,5–0,6%-os érték.)

Ugyanakkor az adatok arra utalnak, hogy a cigányság kiszorulása a munkaerőpiacról igen hamar ment végbe, 1991-ben már csak a munkanélküliség időtartamában mutatható ki a nagyobb cigány népesség hatása, a beáramlás (azaz az új munkanélküliek belépése) már nem állt vele összefüggésben.

1991-ben a munkanélkülivé válás esélyei továbbra is erősen összefüggtek az inaktív népesség nagyságával – melyet, mint említettük, egyben a munkaerőpiachoz kötődésre vonatkozó jelzőszámként is kezelhetünk – és szorosan együttmozgott olyan változókkal, amelyek ilyen vagy olyan módon a beruházási tevékenység intenzitását mérik: az egy főre eső beruházások késleltetett értékével, az építőipari termeléssel vagy a társas vállalkozások sűrűségével. A 3. ábra ezt az 1990. évi egy főre eső megyei beruházások és az 1991 végére kialakult munkanélküliségi szint összevetésével illusztrálja.

Hangsúlyozni kell azonban: nem arról volt szó, hogy a magasabb beruházások gyorsabb ütemben szívták fel a munkanélküliséget, hanem arról, hogy nagyobb mértékben voltak képesek a kialakulását megelőzni: a kiáramlásban (azaz a munkanélküliek újra munkába állásában) a helyi gazdaságok teljesítőképességét mérő változók hatásának a nyomai nem mutathatók ki.

1992-ben a területi és szakképzettség szerinti különbségek mérséklődésének lehetünk tanúi, ami összhangban áll azzal a megalapozott sejtéssel, hogy az inflációs ütem csökkenése, a viszonylag magas (sőt egyes előrejelzések szerint növekvő) reálbér, valamint a két csődhullám a ludas a munkanélküliség generálásában (a keresleti oldalon), ami nem indokol ágazatspecifikus vagy jelentős területi különbségeket.

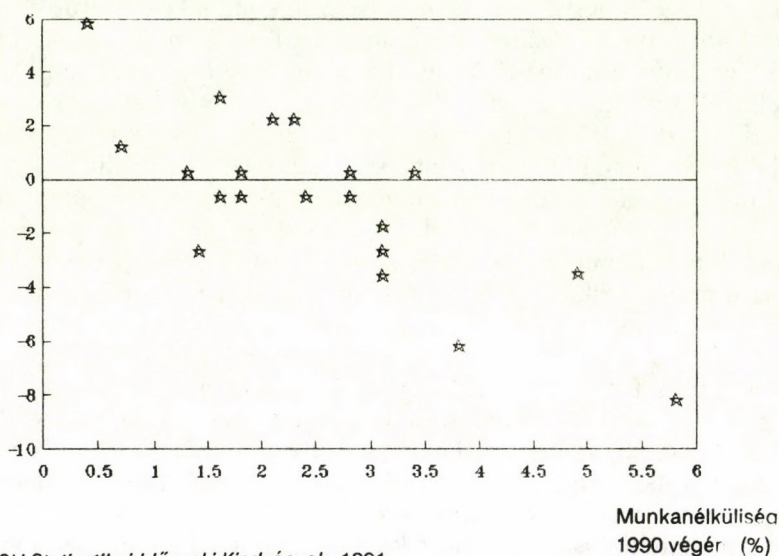
A munkanélküliség nem csak következménye, hanem visszaható tényezőként oka is a gazdasági bajoknak: legközvetlenebbül azért, mert a csökkenő jövedelmek és a növekvő munkanélküliség spirálja a mélybe húzza azokat a településeket, ahol – infrastruktúra és vállalkozási kapacitás hiányában – a zuhanó kínálati bérszint, a kihasználatlan és olcsóbbodó épületek sem teremtik meg a fellendülés feltételeit. Számos kis településen a munkanélküliség rátája az 50%-ot is meghaladja, s bár az aggregálás elrejtí, még megyei adatokból is kiviláglik, hogy (Borsod-Abaúj-Zemplén megyét leszámítva) minden olyan megyében, ahol a munkanélküliség az átlagosnál magasabb volt, az átlagosnál erőteljesebben esett vissza a kiskereskedelmi forgalom. Lásd a 4. ábrát, amely arra utal, hogy 10%-os, vagy annál magasabb munkanélküliség esetén a kiskereskedelmi forgalom visszaesése különösen súlyos volt (az e szempontból különleges helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén megyét leszámítva).

A munkanélküliség magasabb szintjében is megmutatkozó leromlottság, az életkilátások viszonylagos szegényessége világosan jelentkezik az elvándorlás növekedésében is – anélkül, hogy a csupán ezrelékekben mérhető vándorlási

különbözetek ténylegesen képesek lennének csökkenteni az állástalanok számát (vö. 5. ábra).

Vándorlási egyenleg a népesség
ezrelékében (1990)

5. ábra

Forrás: KSH Statisztikai Időszaki Kiadványok, 1991.

Foglalkoztatottság – munkanélküliség – foglalkoztatáspolitik*

Timár János

A foglalkoztatottság és szerkezeti változásai

A közelmúlt két-három éve alatt mélyreható változások következtek be az ország munkaerőhelyzetében. A foglalkoztatottak száma gyorsan és nagymértékben csökkent. Ennek első jelei már a 70-es évek végétől megmutatkoztak, de ezt akkoriban nem a munkaerőpiac, hanem a munkaerőforrások demográfiai okokból bekövetkező átmeneti csökkenése eredményezte. Közben a gazdaság munkaerő-kereslete erős maradt, a munkaerő-potenciál aktivitása pedig közel a 80-as évek végéig emelkedett. Ettől kezdve azonban a demográfiai folyamatok ellentétes irányú hulláma egyelőre évről évre növeli a munkaerő-kínálatot, de a foglalkoztatottak száma ennek ellenére folyamatosan és gyorsan csökken, 1989 és 1992 között 5,26 millió főről 4,53 millióra.

Az aktív keresők száma a mezőgazdaságban csökkent a leggyorsabban; ezt követte az építőipar és az ipar. Három év alatt mindössze néhány szolgáltató ágazatban: a kereskedelem és vendéglátás, az egészségügyi, szociális ellátás és az oktatás, valamint a bank- és pénzügyintézeteket is magában foglaló egyéb szolgáltatások területén emelkedett igen szerény mértékben a foglalkoztatottak száma, de ezen belül 1991-ben az egészségügy és oktatás ágazataiban dolgozók száma már csökkent.

Az adatok nemzetközi összehasonlításánál nemcsak a gazdasági fejlettség, a gazdaságföldrajzi adottságok és más tényezők különbségei, hanem a statisztikai adatok tartalmi eltérései is mérlegelést igényelnek. A magyar statisztikának a fejlett piacgazdaságok fogalmi rendszeréhez történő igazítása most folyik. Ez az ágazati adatoknál elsősorban az ipar–építőipar és a szolgáltatások közötti elhatárolódást módosítja. A volt KGST országok ugyanis eddig mindennemű ipari és építőipari karbantartást és javítást az iparhoz és építőiparhoz soroltak, míg a közös piaci országok statisztikája e tevékenységeket – közgazdaságilag indokoltabban – szolgáltatásoknak minősíti. Ez az

* A cikk a szerző „A világ gazdaság és a magyar gazdaság helyzete és kilátásai 1992 őszén” című tanulmányának módosított és rövidített változata. (Konjunktúrajelentés 1992/93. KOPINT-DATORG, 1992. október.)

eltérés – hozzávetőleges becslés szerint – mintegy 3–4%-kal csökkenti majd az ipar, és növeli a szolgáltatások jelenleg kimutatott arányát.

A Közös Piac statisztikai rendszere szerint számolva Magyarországon az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya 1992 elején kb. 32%, a szolgáltatásoké pedig kb. 54% lenne. Ezt figyelembe véve a nemzetközi összehasonlítás elsősorban a mezőgazdasági keresők magas hazai arányára hívja fel a figyelmet, noha az elmúlt években, különösen 1991-ben, e keresők száma szinte drámai gyorsasággal csökkent. Ugyanakkor az ipar–építőipar keresőinek aránya ma már eléggé alacsonynak tekinthető; a Közös Piac 12 tagországa közül egyedül Görögországban alacsonyabb az arány (30,5%).

Feltűnő a hazai változások gyorsasága: a mezőgazdasági keresők aránya egy év alatt 2,2%-kal, az ipari és építőipari foglalkoztatottaké pedig 1,4%-kal csökkent, míg a Közös Piac átlagában csak 0,3%, illetve 0,4% volt a csökkenés.

Feltétlenül említést kell tenni arról, hogy mind a korábbiaktól, mind a fejlett piacgazdaságok fejlődésétől eltérően, az iparban nemcsak a foglalkoztatottak száma – és persze a termelés – csökkent gyorsan, hanem 1989-ben még csak néhány ágazatban, majd az utóbbi két évben minden iparágban csökkent a munka termelékenység. Ugyanakkor az iparági átlagkeresetek sem a termelés, sem pedig a termelékenység változásával nem mutatnak szoros összefüggést.

Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy a vállalatok még nem állnak eléggé a piac nyomása alatt, *adósságaik felhalmozásával és vagyonuk felélésével tartalekolni tudják munkaerő-kapacitásaik egy részét* és a gazdasági teljesítményektől részben függetlenül emelik a nominálbéreket.

Pozitív változás, hogy a kisebb méretű gazdasági szervezetek száma az 1989. évi 15 169-ről 1991 végéig 52 694-re nőtt. Ezek 10%-a 300 főnél, 85%-a pedig 50 főnél kevesebbet foglalkoztató kisvállalat. 1992-ben tovább nőtt e szervezetek száma és 1992 végére megközelítette a 70 000-t, az egyéni vállalkozások száma pedig jóval meghaladta a félmilliót.

Az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek és az egyéni vállalkozások a leépülő állami és szövetkezeti szektorokban feleslegessé váló munkaerő egy részét felszívták és ma már a gazdaságilag aktív keresőknek mintegy 15–18%-a dolgozik itt. E kisebb szervezetek gazdasági ereje azonban ma még eléggé szerény és létszámnövekedése a „szocialista szektorból” felszabadult munkaerőnek alig több mint felét volt képes eddig lekötöni.

A munkanélküliség alakulása

1992 december vége felé a regisztrált munkanélküliek száma 663 000, a munkanélküliség aránya 12% volt. A tényleges munkanélküliség bizonyosan nagyobb a regisztrálnál. Ezt mutatja a KSH kérdőíves lakossági adatfelvétele, amely számba veszi azokat a munkaképes lakosokat is, akik bevallásuk

szerint munkát keresnek és nem találnak, de nem regisztráltatták magukat a munkaközvetítő irodákban. Ezek száma az év első felében 107 000 fő volt. Ezen kívül 154 000 személy azt állította, hogy dolgozni szeretne, de nem keres munkát, mert reménytelennek találja a próbálkozását. Ha fel is tételezzük, hogy az ilyen jellegű kérdőíves felvételnél a megkérdezettek válaszai felfelé torzítják az eredményt, akkor is valószínű, hogy a nem regisztrált, de elbátortalanított, illetve passzív munkanélküliek száma 200–250 000 között mozog.

Magyarországon a munkanélküliség viharos gyorsasággal emelkedett. A munkanélküliség havi átlagos rátája 1990-ben több mint háromszorosára, 1991-ben közel hatszorosára ugrott. Aránya még 1992 végén is – az előző év azonos hónapjához viszonyítva – több mint másfélszeresére nőtt. A növekedés üteme ugyan most már természetesen csökken, de a regisztrált munkanélküliek számának növekedése még alig csökkent. Figyelemreméltó a hazai és a többi közép-európai ország és a fejlett nyugati gazdaságok munkanélkülisége – és gazdasági helyzete – közötti jelentős különbség.

Magyarországtól eltérően a fejlett piacgazdaságokban még az 1973-ig tartó, különösen kedvező konjunktúra idején is 2,5–3,5% között volt a munkanélküliség, és ez az arány csak lassan emelkedett az OECD országok átlagában, az 1973. évi 3,5%-ról 1992-ig 7,1%-ra. A jelenlegi hazai munkanélküliséghez hasonlóan magas vagy annál nagyobb munkanélküliség csak néhány európai piacgazdaságban fordul elő (Olaszország 11,2%, Írország 15,1%, Spanyolország 15,6%).

Feltűnő különbség, hogy Magyarországon a munkanélküliség gyors növekedésével párhuzamosan csökkent a foglalkoztatottság, vagyis a munkahe-lyek száma. A fejlett piacgazdaságok átlagában viszont, a 80-as években mindvégig, valamint 1990-ben és 1992-ben is nőtt a foglalkoztatottság. Az OECD-hez tartozó 24 ország közül 1990-ig mindössze 9 országban fordult elő egyik-másik évben a foglalkoztatottak számának 0,1 és 2,8% közötti csökkenése. Az 1991-ben megjelenő új recessziós hullám is csak 10 országban vezetett a foglalkoztatottság kismértékű csökkenéséhez. A recesszió hatására a bruttó társadalmi termelés növekedésének üteme ugyan csökkent, de a termelés volumene együttvéve mindvégig nőtt, ezen belül csupán 5 országban csökkent, legfeljebb egy évig és maximum 2,9%-kal. A munka termelékenység is átlagosan mindvégig emelkedett, és csak egy országban és egy évben (Ízland, 1989) csökkent kismértékben.

A hazai munkanélküliség tehát nemcsak növekedésének gyorsaságában és ma már mértékében különbözik a fejlett országok átlagától és az országok többségétől, hanem a munkanélküliség okaiban és jellegében is. A fejlett piacgazdaságokban a gazdasági növekedés a 70-es évektől tartó recessziós hullámok ellenére folytatódott, csak a korábbinál kissé lassúbb ütemben, és a munkanélküliség aránya mintegy tíz év alatt emelkedett a kétszeresére. Magyarországon viszont – a többi közép-kelet-európai országhoz hasonlóan –

a gyors és mély gazdasági hanyatlás következtében alig két-három év alatt alakult ki és nő tovább a már jelenleg is igen magas munkanélküliség.

A fejlett piacgazdaságok mai munkanélküliségének jelentős része a felgyorsult technikai-tudományos fejlődéssel és a világ gazdasági munkamegosztás változásaival járó strukturális átalakulás következménye, vagyis *strukturális munkanélküliség*, valamint a munkaerő-kereslet és a munkaerő-kínálat egymáshoz igazodásának nehézségeiből eredő súrlódásos (frikciós) munkanélküliség.

A hazai munkanélküliség kezdeti hullámai viszont először a korábbi munkaerőhiány által felszívott, de a mai munkaerőpiac által *diszkriminált reziduális munkaerőt vetették partra*. A továbbiakban pedig *a gazdasági hanyatlással járó kereslet-elégtelenség* vezetett kényszerű és globális munkanélküliséghez. A strukturális és a frikciós munkanélküliség egyelőre még mérsékelt szerepet játszik a hazai munkanélküliség növekedésében.

A munkanélküli járadék folyósításának átlagos időtartama csak az elmúlt másfél év alatt több mint a kétszeresére emelkedett és 1992 decemberében már elérte a 270 napot. Ez a statisztikai átlag azonban a valóságosnál kedvezőbb képet mutat, mivel a munkanélküliek seregének eddigi gyors utánpótlása lenyomja az átlagos értékét. Világosabb képet ad a már eddig is kialakult kedvezőtlen helyzetről, hogy a fél évnél hosszabb idő óta járadékosok aránya csupán 1992. I. félévében 39%-ról 54%-ra emelkedett. Ezen belül az egy évnél hosszabb ideje segélyezettek aránya 11%-ról 22%-ra ugrott.

Az országos átlagban 12,3%-os regisztrált munkanélküliség gazdasági-földrajzi régiók szerint nagymértékben szóródik. A legkedvezőbb Budapest helyzete, ahol a regisztrált munkanélküliek aránya ugyan folyamatosan emelkedik, de még 1992 decemberében sem érte el a 6%-ot. (Ebben persze szerepet játszik az is, hogy a főváros munkahelyeiről leépített és ingázó munkaerő a lakóhelyének megfelelő megyében jelenik meg a regisztrált munkanélküliek között.)

A fejlett piacgazdaságoktól eltérően Magyarországon jóval magasabb a munkanélküliek aránya vidéken, a kisebb településeken, mint a városokban. Budapesthez képest a vidéki városokban kétszeres, a községekben pedig háromszoros a munkanélküliség. Ennek egyik oka az, hogy a mezőgazdasági termékek iránti kereslet visszaesett, továbbá, hogy a reprivatizációt középontba állító és a termelőszövetkezeteket diszkrimináló agrárpolitika miatt nagymértékben csökkent a mezőgazdaság eltartóképessége. A mezőgazdasági keresőknek az elmúlt egy-két évben bekövetkezett gyors csökkenése ezek hatását mutatja. A községek munkanélküliségét az is növelte, hogy a fővárosi és más ipari centrumok nagyvállalatai elsősorban a vidéki telephelyek létszámát csökkentették, számos telephelyet bezártak. Emellett a létszám csökkentése során először az ingázó dolgozókat bocsátották el, akiknek jelentős része kisebb településeken lakott.

Az előzőekből következően a munkanélküliség megyék szerinti szóródása

is jelentős. A legkedvezőbb helyzetben a főváros és körzetén kívül a nyugati határmenti megyék vannak. Legnagyobb a munkanélküliség Szabolcs, Borsod, valamint Nógrád megyében. Ezekben a munkanélküliség átlagos aránya már meghaladta a 20%-ot, de számos kis településen 30–60%-os a munkanélküliség. E megyéket követik az alföldi megyék, amelyek közül különösen Szolnok és Bács-Kiskun megyében magas és dinamikusan növekvő a munkanélküliség.

A magyarországi munkanélküliségnek egyik sajátos, igen bonyolult jelensége a cigányság különösen nagyarányú munkanélkülisége. Nemcsak az elbocsátásoknál, de a felvételeknél is olyan erős negatív diszkrimináció érvényesül, amely a cigányok nagy részét szinte teljesen kiszorítja a munkaerőpiacról.

A munkanélküliek életkor szerinti megoszlása a munkanélküliség növekedésével csak kis mértékben változik. A 25 éven aluli munkanélküliek aránya 26% körül ingadozik. Ezen belül azonban jelentősen megugrott a pályakezdő fiatalok száma. Létszámuk 1992 év első felében 25–29 000 fő között mozgott, júliusban meghaladta a 47 000 főt és december végén az 55 000 főt.

1992 végén a 26–35 éves munkanélküliek aránya 26%, a 36–55 éveseké 45% és az 55 éven felülieké 3% körül stabilizálódott. (Az idősebb korúak jelentős része a különböző kedvezményes lehetőségekkel élve nyugdíjba lép.)

A munkanélküliség már említett sajátosságaira utal, hogy a nyolcvanas évek végén a regisztrált kevés munkanélküli nagyobb része, 1988-ban és 1989-ben kereken 2/3-a, legfeljebb nyolc általános iskolát végzett, szakképzetlen munkaerő volt. Arányuk a munkanélküliség kiterjedésével gyorsan csökkent és 1992-ben 44% körül stabilizálódott. A szakmunkás (és szakiskolai) képzettségűek ma már a munkanélküliek több mint 1/3-át teszik ki. A szakközépiskolai és technikumi végzettségű munkanélküliek aránya meghaladja a 11%-ot, a gimnáziumi érettségizetteké közel 7%, a főiskolai és egyetemi diplomásoké pedig 3%.

A munkanélküliség kezdeti periódusában a munkanélkülieknek több mint a fele segédmunkás és 1/5-e betanított munkás volt. Most a segéd- és betanított munkások aránya együttvéve teszi ki a munkanélküliek mintegy felét. A másik fele szakképzett munkaerő, amelyek közül legnagyobb a szakmunkások (35%) és 17% körüli a nem fizikai munkát végzők csoportja. Figyelemreméltó, hogy a legutóbbi hónapokban már több mint 26 000 vezető-irányító beosztású dolgozó és kereken 50 000 ügyintéző szakember szerepelt a regisztrált munkanélküliek között.

Az utóbbi években számottevően csökkent a népesség gazdasági aktivitása. Az 1989. évi aktivitási szinthez képest jelenleg mintegy 260 000 fő a kihasználatlan munkaerő (az ún. „csendes tartalék”), ami nagyjából megfelel a KSH által észlelt nem regisztrált munkanélküliek számának.

A magyar férfiak jelenlegi gazdasági aktivitása két százalékponttal alacsonyabb az európai OECD országok átlagánál. Csupán három országban (Bel-

gium, Franciaország, Görögország) alacsonyabb a férfiak aktivitása a magyar-nál. Ezzel szemben a nők gazdasági aktivitása Magyarországon, még az utóbbi évek csökkenése után is, 18 százalékponttal magasabb az európai piacgazdaságok átlagánál, beleértve a munkaviszonyukat fenntartó, Gyed vagy Gyes szabadságon lévő nőket. Ezek nélkül az aktivitási ráták különbsége még mindig kb. 6–7%. Csupán Dániában és Svédországban magasabb érdemlegesen – és Finnországban kissé – a nők gazdasági aktivitása. Ez utóbbi országokban azonban a foglalkoztatott nők 41,5%, 40,5% illetve 10,2%-a részmunkaidőben dolgozik, míg Magyarországon alig haladja meg a 3%-ot a részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya.

Foglalkoztatáspolitikai

A 70-es évektől kialakuló tartós munkanélküliség a fejlett piacgazdaságokban a foglalkoztatáspolitikai széleskörű továbbfejlesztését vonta maga után. Kifejlődött a foglalkoztatáspolitikai „passzív” intézményrendszere, amely a munkanélküliek rendszeres anyagi támogatását szolgálja. Az „aktív” foglalkoztatáspolitikai pedig sokféle eszközzel és módszerrel törekszik a munkaerő-kínálat és a munkaerő-kereslet összehangolására.

Magyarországon – nyugati minták alapján – már a 80-as évek második felében megkezdődött a foglalkoztatáspolitikai intézményrendszerének bevezetése. A kezdeti intézkedések kifejlesztését és rendszerezését jelentette az 1991. évi „Foglalkoztatási törvény” és ennek későbbi módosítása. A törvény a költségvetési forrásokra épülő Foglalkoztatási Alapot az „aktív” foglalkoztatáspolitikai szolgálatába állította. Ebből finanszírozzák jelenleg a már munkanélküliek és a még munkaviszonyban állók csoportos és egyéni képzését, a vállalkozó munkanélkülieknek és a foglalkoztatást bővítő új munkahelyek létesítésének a támogatását, a közhasznú foglalkoztatást, a rövidített munkaidőben dolgozók kereset-kiegészítését, a korengedményes és előnyugdíjazást stb.

A Foglalkoztatási Alap igen jelentősnek tűnő összege évről évre nagymértékben csökkenő forrást jelent a munkanélküliség elleni aktív akciók számára. Amíg 1990-ben egy munkanélküli-re még 96 000 forint jutott ebből az alapból, addig 1991-re és 1992-re ez az összeg 32 000 Ft-ra redukálódott. (Az 1993. évi előirányzat 15 500 Ft.) Még e szolid pénzügyi alap is ma már havonta mintegy 60–70 000 munkanélküli számára nyújt segítséget.

Az aktív foglalkoztatáspolitikai hatékonysága kétségesnek tűnik a hazai viszonyok között. Ez elsősorban annak a következménye, hogy *a nyugati minták alapján bevezetett intézményrendszerek hazai működési feltételei és körülményei gyökeresen különböznek a fejlett piacgazdaságokétól*. Jól látható ez a munkanélküliek átképzésénél. A szakképzetlen munkanélküliek nagy többségéből kevesen jelentkeznék átképző tanfolyamokra és még kevesebben tartanak ki azok befejezéséig. E munkanélküliek jelentős része ugyanis olyan

hátrányos helyzetű népességsoporthoz tartozik, akikre alacsony iskolázottság és a szakképzettség hiánya jellemző. Magyarán a munkanélküliségük nem mérsékelhető a szokásos, „normális” foglalkoztatáspolitikai eszközökkel; csak sajátos és komplex rétegprogramok segíthetnének rajtuk.

Az esetek jó részében a tanfolyamok szervezői sem tudják, milyen szakmákra történjék az átképzés. Ugyanis a gazdasági hanyatlás jelenlegi periódusában többnyire csekély a munkaerőpiaci kereslet, és ezt az újonnan képzett fiatalok, illetve a meglévő munkaerő mobilitása is kielégíti. Mind ezért, mind pedig a magyar szakoktatási rendszer viszonylagos fejlettsége miatt kétségek merülnek fel a külföldi tanácsadók által javasolt területi „szakképzési központok” rendkívül költséges hálózatának kiépítésével szemben.

A munkanélkülieket a Szolidaritási Alap támogatja. A járadékrendszer finanszírozásához azonban nem elegendő a munkáltatók és a munkavállalók bérarányos hozzájárulásából létrejövő Alap. Ennek munkaadói aránya kezdetben 1%, munkavállalói hozzájárulása 0,5% volt, amelyet csakhamar 5+1%-ra emeltek fel és 1993 januárjától már 7+2% lesz. Ha a munkanélküliség növekedése az eddigi mértékben folytatódik és 1993-ban a regisztrált munkanélküliek száma megközelíti a hivatalosan is prognosztizált 900 000 – 1 millió főt, úgy valószínű, hogy a járadék legújabb nagyarányú emelése sem fogja fedezni a növekvő munkanélküliség költségeit és a hiány fedezetére a kormány jövőre is kénytelen lesz belenyúlni a költségvetésbe.

A finanszírozási problémákhoz a munkanélküliek ellátási rendszerének „nagyvonalúsága” is hozzájárul. Ha ugyanis a járadéknak a korábbi kereset-höz képest viszonylag magas a kezdő aránya és a járadék folyósításának feltételei nem következetesen szigorúak, akkor a munkanélküli segélyezés rendszere is hozzájárulhat a munkanélküliség fennmaradásához, illetve növekedéséhez. A hazai ellátási rendszer a munkanélküliség első évében a korábban elért kereset 70%-át folyósítja, míg az OECD-hez tartozó 21 ország közül 17-ben csak a korábbi kereset 60%-a vagy ez alatti a járadék. A Magyarország gazdasági fejlettségéhez közelebb álló Görögországban 50%, Írországban 29%, Olaszországban 15% a járadék/kereset aránya. Ezenkívül számos országban (Franciaország, Görögország, Portugália, Spanyolország, USA) csak az elbocsátottak szereznek jogosultságot a munkanélküli járadékra, az önként kilépettek nem. Ez a magyarázata, hogy 1993-ban e területen is többirányú szigorítás lép érvénybe.

Az eddigi hazai tapasztalatok megerősítik a munkanélküliséget korlátozó és a munkanélkülieket támogató munkaerőpiaci politika célszerűségét és lényegében helyes irányát, de e politika fogyatékoságaira és hiányaira is felhívják a figyelmet. A rendszer működtetésében meghatározó szerepe van az Országos Munkaerőpiaci Központnak és a közvetlen irányítása alatt működő 20 területi központnak és 186 kirendeltségnek. E hálózat létszáma viharos gyorsasággal nőtt és ma már megközelíti a 4000 főt. De az apparátus szakmai hozzáértése, gyakorlata és tapasztalata sok tekintetben hiányos. Létszámuk gyors növekedése eddig alig tartott lépést a munkanélküliek számának emel-

kedésével. Egy-egy munkaközvetítői tisztviselőre nálunk jóval több munkanélküli jut, mint a piacgazdaságok többségében. A munkaerőpiaci szolgáltató irodák ma még inkább „segélyfolyósító hivatalok”, mint munkahelykereséssel, munkaközvetítéssel, tanácsadással, a lokális munkaerőpiacok elemzésével és a helyi munkaerőpiaci politika szervezésével és támogatásával foglalkozó, az önkormányzatokkal és az érdekvédelmi szervezetekkel szorosan együttműködő szakmai szervezetek. E tevékenységük most kezd kifejlődni.

Foglalkoztatáspolitikánk aktív intézményei közül jórészt hiányoznak a munkaerő-kínálatot korlátozó eszközök. Ezt jelenleg csupán a tévesen „részmunkaidőnek” nevezett munkaidő-rövidítés, valamint a korhatárnál korábbi nyugdíjazás lehetőségei szolgálják.

A tömeges munkanélküliség viszonyai között viszont megkülönböztetett figyelmet igényelne a nők foglalkoztatottsága. A nők teljes munkaidőben és a férfiakat megközelítő arányban való munkavállalása számos társadalmi probléma forrása. Ezeket is enyhítené és a munkanélküliséget is mérsékelné, ha a keresetkiesés részleges ellensúlyozásával lehetővé tennénk és ösztönöznénk a gyermekeket nevelő anyákat, hogy – saját elhatározásuk alapján – *a teljes munkaidőről részmunkaidős foglalkoztatásra térhessenek át*. Noha szakértők általában helyeslik e megoldást, megvalósításában nincs előrelépés, feltehetően azért, mert növelné a költségvetés terheit. Pedig ily módon csökkenének a munkanélküliség tetemes társadalmi költségei. Azt is figyelembe kellene venni, hogy a részmunkaidőre áttérni kívánó gyermekes anyák anyagi támogatása nemcsak a munkaerő-kínálatot és ezzel – közvetett úton – a munkanélküliséget mérsékelné, de a Gyeséhez hasonló kedvező társadalmi fogadtatással is találkozna.

A jelenlegi migrációs politikából, ezen belül a külföldiek munkavállalásának tömeges engedélyezéséből, valamint a kifejlődő feketegazdaság elnéző kezeléséből úgy tűnik, hogy nem veszik kellően figyelembe ezek összefüggéseit a munkaerőpiacokkal és így – akarva-akaratlanul – elősegítik a munkanélküliség növekedését. A probléma nagyságát jellemzi, hogy a külföldi állampolgárok számára kiadott munkavállalási engedélyek száma ma már több tízezerre rúg és ezen felül az illegálisan itt tartózkodók 100 000 főre becsült tömegének egy része a feketegazdaságban munkát vállal.

A feketegazdaság persze nemcsak a külföldieket, de a munkanélküliként nyilvántartottak egy részét is foglalkoztatja, miközben az adók és járulékok fizetése alól kivonja magát. E növekvő jelentőségű probléma külön vizsgálatot igényelne.

A fentiekben vázolt problémák szervesen beletartoznak a szélesben értelmezett kormányzati foglalkoztatáspolitikába. Megoldásuk nélkül aligha számíthatunk érdemleges eredményekre a munkanélküliség elleni küzdelemben.

Magyarország – más országokhoz képest – ma már igen sokat költ a foglalkoztatáspolitikára, mindenekelőtt a munkanélküliek járadékellátására. 1992-ben előreláthatólag bruttó társadalmi termékének 3,9%-át fordítja ezek fi-

nanszírozására. Erre a fejlettebb országok közül csupán három országban: Belgiumban, Dániában és Írországbban találhatunk példát.

Az elmúlt két év alatt a kormány – a költségvetés súlyos deficitje ellenére – nagyvonalúan finanszírozta a Szolidaritási Alap hiányát és a Foglalkoztatási Alapot is igyekezett növelni. *Ezen túlmenően azonban szinte semmi sem korlátozza egyelőre a munkanélküliség növekedését.* A hivatalos prognózisokból minden különösebb visszhang nélkül tudomásul veszik az 1993-ra jelzett egy milliós munkanélküliséget is. Márpedig előre látható, hogy a tömeges és növekvő munkanélküliség és a csökkenő támogatás konfliktusai súlyosan érintetik az eddig megőrzött viszonylagos társadalmi stabilitást. Pedig ez előfeltétele a kormány mai legfontosabb feladatának, a gazdasági hanyatlás megállításának és a növekedés újraindításának.

A nemzetközi összehasonlító adatok nemcsak arra figyelmeztetnek, hogy a megtermelt társadalmi termékhez képest sokat költünk foglalkoztatáspolitikai eszközökre, hanem arra is rávilágítanak, hogy nincs közvetlen és egyirányú kapcsolat a foglalkoztatáspolitikára közvetlenül fordított erőforrások nagysága és a munkanélküliség arányai között. A hasonló fejlettségű, helyzetű, kultúrájú országok közül azokban az országokban alacsony a munkanélküliség, amelyekben a foglalkoztatáspolitikát nem tekintik minisztériumi reszortfeladatnak, hanem *a munkanélküliség korlátozását a kormányzati politika és gazdaságpolitika prioritásai közé sorolják és így a gazdaságpolitika is integrálja a foglalkoztatáspolitikai célokat.*

Ausztriában, Svédországban és Svájcban például átlagosan 1,8% volt a munkanélküliség rátája, és ez közel két évtizede tartósan így van. Ezen országokban csupán a GDP 1,3%-át kellett a munkanélküliség megoldását célzó foglalkoztatáspolitikai finanszírozására fordítani.

Mi magyarázza, hogy egyes országokban magas a munkanélküliség, másokban tartósan alacsony, miközben a gazdasági fejlettség és a termelékenység szintjében, valamint ezek növekedésében nincsenek lényeges különbségek? Az eddigi ismeretek arra mutatnak, hogy a munkanélküliség mértéke hatékonyan befolyásolható, ha egy országban a teljes foglalkoztatást tartósan a társadalmi és gazdasági prioritások közé sorolják és a kormányzati gazdaságpolitika e foglalkoztatáspolitikai cél megvalósulását megfelelően szolgálja.

Svájcban például a regisztrált munkanélküliség aránya 1973 és 1990 között csak 1984-ben haladta meg az 1%-ot (1,1%), és csupán az elmúlt három évben érte el ismét az 1,1, illetve legutóbb az 1,2%-ot. Ennek okait keresve szembetűnő, hogy a svájci állam sohasem „vonult ki a gazdaságból”, bár sohasem volt érdemleges az állami szektor aránya. Az állam azonban nem várta tétlenül, hogy a piac „automatikusan” kialakítsa a kereslet és kínálat egyensúlyát, hanem szükség esetén gyorsan és szakszerűen „belenyúlt” a piaci mechanizmusba. Eléggé ismert, hogy a nagyszámú külföldi munkaerő be- és kiáramlását szabályozó csapokat Svájcban a munkaerőpiaci egyensúly által megkívánt mértékben, rafinált módon működtetik. Svédországhoz hasonlóan a svájci kormány is segítségére sietett egyes gazdasági ágazatoknak, amelyek

tömeges elbocsátásra kényszerültek volna a kormány által nyújtott vagy garantált hosszú lejáratú, kamatmentes vagy alacsony kamatú hitelek nélkül. (Igaz viszont, hogy a svájci és a svéd kormány nem nyúl bele egyes vállalatok életébe: a vezetők kiválasztását, a szervezeti és fejlesztési politika kialakítását az állami vállalatok esetében is a „piac” értékelésére és nem politikai pártokra bízta.)

Mindezt akkor is követendő példának tekinthetjük, ha a rendszerváltás, a gazdasági visszaesés és a még előttünk álló szerkezeti átalakulás időszakában nálunk jó ideig nem érhető még el a svájcihoz vagy az észak-európaihoz hasonlóan alacsony arányú munkanélküliség. A munkanélküliség növekedésének erőteljes korlátozásában azonban lehetne eredményeket elérni. A kormány egyelőre szinte erején felül igyekszik segíyezni a munkanélkülieket, de a foglalkoztatáspolitikát minisztériumi reszortfeladatként kezeli: a gyorsan növekvő munkanélküliséget némileg a rendszerváltás egyik „eredményének” is tekinti. *A gazdaságpolitika* – egy-egy deklaráción és egyes lokális intézkedéseken túl – *nem veszi elég komolyan a foglalkoztatáspolitikát*, a munkanélküliség elleni küzdelem feladatát.

Az ide vonatkozó feladatok kidolgozása nem könnyű, de az amúgy is hiányzó gazdaságpolitikai koncepció kidolgozásába szervesen beilleszthető. A munkanélküliséget mai körülményeink között egyelőre nem lehet lényegesen visszaszorítani, de reális cél lehet a munkanélküliség növekedésének korlátozása, mielőbbi megállítása, majd fokozatos csökkentése. Ehhez hatékony foglalkoztatáspolitikai stratégiára és a foglalkoztatáspolitikai követelményeit is érvényesítő gazdaságpolitikára és kormányzati politikára van szükség.

A munkanélküliség pszichoszociális dimenziója

Székelly Vince

A munkanélküliség sokrétű, gazdasági, társadalmi, lélektani beágyazottságú problémáját rendszerelméletileg kívánjuk vizsgálni. Ezzel lehetőség nyílik a jelenség elemeinek összefüggéseiben történő megértésére. E komplex rendszerben négy fő szintet különíthetünk el.

Belső, individuális szintet, mely az egyén reakcióit mutatja be; a mikro-ökológiai szintet, amely a munkanélküli informális, személyes kapcsolati hálóját, az itt végbemenő történéseket reprezentálja; a szervezetek, intézmények szintjét, továbbá az ún. makroszintet. Írásom célja főként az első két szint elemzése és azoknak a következtetéseknek a levonása, melyek alapját képezhetik a segítő beavatkozásnak. Egyelőre alig aknázzuk ki azokat a lehetőségeket, melyek a munkanélküliség egyéni és mikroszintű kezelésében rejlenek. Talán sikerül felhívnom a figyelmet arra, hogy mennyire fontos eleme lehetne ez az állami foglalkoztatáspolitikának.

Beszélni fogok továbbá a makroszint – kulturális hiedelmek, értékek – által az egyénre, reakcióira gyakorolt hatásairól, valamint azoknak a szervezeteknek, intézményeknek a szerepéről, melyek jelentősen befolyásolják a munkanélküliek helyzetét.

A munkanélküliség individuális élménye

Amikor az egyénnek a munkanélküliségre adott reakcióit kívánjuk értelmezni, mindenképpen figyelembe kell vennünk az egyén demográfiai jellemzőit (nem, életkor) és a munkaerőpiaci pozíciót, mely alatt a képzettséget, a szakmája iránti keresletet értjük. Fontos szempont természetesen az a társadalmi-gazdasági státus, amellyel a munkanélküli munkájának elvesztését megelőzően rendelkezett (presztízs, az anyagi veszteségek mértéke). Lényeges a munkanélküliség időtartama is. A pszichoszociális összetevők vizsgálata kapcsán mindenképpen vizsgálnunk kell a munkanélküli személyiségének fejlettségét, ezen belül főként a stresszkezelő képességét, érzelmi stabilitását, intellektusát, mint ahogyan a szűkebb támogató közeg (család, baráti kör) támogató erejét is.

E faktorok is jelzik, a munkanélküliség megélése igen nagy személyes el-

téréseket mutat; egyénenként más és más. Ez az állapot az individuumot testi-lelki egészében érinti.

Mik azok a csapások, melyeket az állás elvesztése jelent a munkanélküli számára? Elsődlegesen pénzügyi, anyagi bizonytalanságot, az életszínvonal sokszor jelentős csökkenését, megélhetési gondokat. A munkanélküliek ezt követően szinte azonnal az unalmat sorolják fel: elvesz a napi tevékenység, idejük szétfolyik, strukturátlanná válik. A munkanélküliek többet alszanak, gyakrabban nézik a tévét, sokat vannak otthon, „beszűkülnek”. (Ebből a szempontból a vidéki, falusi munkanélküliek helyzete más, mint a városban, vagy a lakótelepen élőké: több a ház körüli teendő, kerti munka, stb.) Bekövetkezik a külső húzóerők elvesztése, kevesebb lesz a cél, az elvégzendő feladat. Ennek következménye az aktivitás csökkenése, az érdeklődés elszegényedése. Egyre kevesebb tényleges döntési lehetősége lesz az állását elvesztett embernek, sorsát külső erők (munkaadók, állami hivatalok) irányítják, így kontrollvesztett helyzetbe kerül; még akkor is, ha látszólag független, nem kell eleget tennie munkahelyi elvárásoknak.

A feladatok, húzóerők, napi kihívások elvesztésével bekövetkezik a képességek, ismeretek hanyatlása. Súlyos lelki fenyegetettség alakul ki, melyet a pozitív visszajelzések hiánya, s főként az álláskeresés során kapott gyakori visszautasítás idéz elő. E kudarcok valamint a helyzetével szembeni tehetetlenség hatására növekvő stresszt, bizonytalanságot, a jövőre irányultság megszűnését figyelhetjük meg. Ezzel párhuzamosan a társas kapcsolatok is beszűkülnek. A munkahelyi kapcsolatok elvesztése, illetve szociális értékvesztés következménye ez, illetve annak, hogy az ismerősök számára már nem jelent vonzerőt a munkanélkülivel való találkozás.

A munkanélküli állásával együtt jórészt szociális státusát is elveszíti, megszűnik a munkahelyen vagy az állása révén a társadalomban betöltött szerepe, ami végső soron identitásának (én-azonosságának) megkérdőjelezését jelenti. A munkanélküliség jellegzetesen a negatív identitás állapota, mely azt határozza meg, hogy „ki nem” az illető.

A pszichoszociális érintettséget vizsgálva három fő kategóriát állapíthatunk meg. Elsőként a *kevésbé érintettekét*: ide sorolhatjuk a fiatalokat és pályakezdőket, illetve a nyugdíj előtt állókat, valamint a jó munkaerőpiaci pozícióban lévőket. Majd az *érintettekét*, akik szakmájuktól függetlenül kora középkorúak; végezetül a *különösen sújtottakét*, ahova a késő középkorúakat, szakmanélkülieket, csökkent munkaképességeket soroljuk.

E megpróbáltatások hatásait a munkanélküliekre a következő pszichés és egészségügyi jellemzőkkel írhatjuk le:

- Csökkent önértékelésűek, szorongóak, önvádloak, büntudatosak, negativisztikus hozzáállásúak, elégedetlenek, néha agresszívek.

- Kutatások bizonyítják a testi egészség hanyatlását, a pszichoszomatikus tünetek felerősödését.

- Statisztikailag bizonyított a magasabb öngyilkossági gyakoriság, az alkohol- és drogfogyasztás.

- Erkölcsi gátek lazulása, bűnözés, anómiás viselkedés.
- A pszichiátriai betegségek szaporodnak.

E jellemzők súlyosbodnak tartós munkanélküliség esetén. Egy bizonyos idő (évek) elteltével visszafordíthatatlanná válhatnak.

Megalapozottnak látom azt a kételyt, hogy a strukturális munkanélküliség által megkívánt változási, megújulási elvárásoknak ezek a munkanélküliek nehezen tesznek majd eleget, s hogy az állami munkaerő-gazdálkodás talán nem számolt eléggé a *munkanélküliség destruktív hatásával*.

A munkanélküliek körében végzett felmérések azonban olyanokról is beszámolnak, akik képesek voltak *sikeresen alkalmazkodni a munkanélküliséghez*. Állásuk elvesztését pozitívan értékelték, mert így lehetőségük volt azzal foglalkozni, ami érdekli őket.

Hazai viszonyaink alapján illuzórikusnak minősíthetők azok az elméletek, amelyek (a munkanélküliséget szükséges rossznak tekintve) azt vallják: az élet értelmes eltöltésének megannyi más módja – nemcsak az egyén, hanem a közösség számára úgyszintén hasznos lehetősége – is van. Ahhoz, hogy megérthessük a munka elvesztése által kiváltott reakciókat, számba kell vennünk, mit jelent az egyén számára a munka. Ezt azért is fontos kiemelni, mert gyakorta úgy tekintünk a magyar munkanélküliekre, mintha azok „nyugati” állásokat veszítettek volna el.

A *munka által kielégített szükségletek* általában két elméleti megközelítés alapján mutatják be. Az egyik Maslow nevéhez fűződik, aki a szükségleteket hierarchiába rendezve értelmezi; e hierarchia alapját a fiziológiai szükségletek jelentik (oxigén, élelem, pihenés, szexualitás stb.). E felett a biztonság szükségletét találjuk. A fizikai biztonság, az anyagi, pénzügyi stabilitás, a lelki egyensúly, a harmónia és a környezeti „rend” iránti elvárás, annak az érzése, hogy megbízhatnak bennem és én is megbízhatom másokban sorolhatók ide. A szükséglethierarchia harmadik szintjén a szeretet (szeretetet nyújtani és kapni), valamint a „tartozni valakihez, valahová” igénye alkotja. Ezután következik az elismerés igénye, az önértékelés-önbecsülés szükséglete, az, hogy értékesnek és sikeresnek érezhesse magát az ember, társadalmi presztízssre tegyen szert és elismerésben részesüljön. A hierarchia csúcsát az önaktualizáció, az önmegvalósítás szükséglete alkotja.

A szükségletek hierarchiájának elmélete nagyrészt magyarázatot nyújt a munkanélküliség csapásaira és egybevág a munkanélküliek által átélt és elmondott élményekkel is. Nem tisztáz azonban mindent és figyelembe véve, hogy Maslow szerint a hierarchiában alul lévő szükségletek kielégítettsége feltétele a felül lévőknek, így például az önmegvalósításnak is, ellentmond azoknak az eseteknek, amikor a munkanélküliek a pénzügyi és társadalmi bizonytalanság ellenére is képesek aktívan élni. Ennek megértését segítheti talán Victor Franklnak a náci koncentrációs táborokban átélt élményei alapján megalkotott teóriája, miszerint az élet értelmének (logosz) megtalálása és követése (amely ebben az értelemben az önmegvalósítást jelentő alkotó tevékenység) képes megtörni ezt a láncolatot, ellentmondva annak, hogy az

emberi viselkedés legalapvetőbb mozgatója a fiziológiai szükségletek kielégítése.

Ezzel együtt a munkanélküliek nagy része megéli azt a zuhanást, mely e szükséglethierarchia egy magasabb pontjáról, mondjuk az elismertség, társadalmi presztízs szintjéről az anyagi bizonytalanság állapotába vezet.

A munka által kielégített szükségletekről szóló elméletek sorában Herzberg teóriája a második, melynek alapján a munkanélküliség élményét vizsgálhatjuk. Herzberg azt találta, hogy más tényezők játszanak szerepet a munkával kapcsolatos elégedettség és a munkához fűződő elégedetlenség érzésének kialakulásában.

Megkülönböztethetjük így egyrészt az elégedettséget nyújtó, úgynevezett motivátoros faktort, mely a fejlődést és önértékesítést biztosító tényezők közül tevődik össze (pl. eredmények, elismerés, maga a munka, felelősség, előrehaladás). Míg másrészt az elégedetlenséget okozó, higiénés faktort, amit az ellenőrzés, fizetés, személyes kapcsolatok a munkahelyen, a munkafeltételek jelenítenek meg, és főként a munkával kapcsolatos kellemetlenségek elkerülése jellemez.

Herzberg megközelítése felveti, hogy azoknak a munkanélkülieknek, akik számára munkájuk örömtelen volt és nem kielégítő, kedvezőbb lehet a munkanélküliség állapota, amennyiben az jó feltételeket teremt. Azaz: egy rossz állás után a munkanélküli gyorsan és sikeresen alkalmazkodhat egy „jó” munkanélküliséghez. E megállapítás magyarázatot nyújthat a feketemunka jelenségére, arra, hogy ahol a munkaerőpiacon mind a motivátoros, mind a higiénés faktor szempontjából kedvezőtlen állások dominálnak, a munkanélküliség hasznaként virágzásnak indul az informális gazdaság, még akkor is, ha az ütközik a morális értékekkel.

A munkanélküliek személyes élményeik kapcsán legnagyobb problémaként az anyagi biztonság elvesztését, a munkatársak közösségének megszűnését és az idejük szétfolyását, strukturálatlanná válását jelölik meg. E harmadik tényező megértéséhez Eric Berne véleménye segíthet, aki szerint a társas létezés funkciója az idő strukturálása, amely az egyik legalapvetőbb emberi igény kielégítése, s „az idő strukturálásának leghétköznapiabb, legmegfelelőbb, legkényelmesebb és leghasznosabb módja ... a munka”.

Ahhoz, hogy a munkanélkülieknek segíteni lehessen, szükség van a munkanélküliség dinamikájának megértéséhez. A munkanélküliség ugyanis nem statikus állapot, a munkanélküli érzelmei, hangulata, a munkanélküliséghez való viszonya attól függően változik, hogy mióta van munka nélkül. Ennek megfelelően változnia kell a beavatkozás módjának is.

A munkanélküliség dinamikájának részletesebb bemutatásához használom Borgen és Amundson tapasztalatilag is igazolt elméletét. Kutatásuk során megállapították azokat a faktorokat, melyek módosítják a munkanélküliség során átélt élményeket.

1. *Az állás elvesztése*, ami pszichológiai értelemben tárgyvesztékes állapot, mely során az egyénnek le kell mondania egy számára központi fontosságú

dologról. Kübler-Ross szerint e lemondás asszociálódik a halál, a meghalás előtt átéltekkel. Szakaszai: (1) Tagadás: ez nem történhet meg velem, valami biztosan történni fog, valaki vagy valami segít. (2) Düh: harag, agresszív megnyilvánulások a tanácsadóval, a munkaadóval szemben. Ennek eredménye gyakorta az, hogy végképp megromlik a viszony a volt munkahellyel. (3) Alkudozás: mi lenne, ha mégsem küldenének el, látják, mennyire szükség van a munkámra; mit számít, hogy egy fővel több ... (4) Depresszió: a kétségbeesés legmélyebb pontja, öngyilkosság veszélye. (5) Beletörődés: a munkánélküli elfogadja helyzetét, leválik, elszakad volt munkahelyétől.

E hullámvölgy a bánkódás periódusa. Krízisállapot, melyben negativisztikus érzelmi, hangulati reakciók jelennek meg a munkánélküli további karrierje szempontjából destruktív módon.

II. Az álláskereső periódusa. Az álláskereső sok kudarcot, feszültséget, stresszt okozó tevékenység, melyben az álláskereső nem képes helyzetét kontrollálni. Ezen időszak pszichodinamikája a *kiégéshez hasonlatos*. A kiégés, az ún. burnout-szindróma a nagy stresszt okozó, sok döntési helyzettel járó és hosszú távon kevés sikerrel kecsegtető szakmák betegsége. Szakaszai: (1) Lelkesedés: optimizmus egy új lehetőséggel kapcsolatosan. (2) Stagnáció, pangás. (3) Frusztráció: kudarcok átélése. (4) Apátia, kiábrándulás, reményvesztés, a kudarcok internalizálása (belsővé válása).

Természetesen egyénenkénti eltérések itt is vannak, egy-egy kudarc kapcsán az érzelmi kilengések különbözőek lehetnek és sikeres kimenetel esetén bármelyik szakaszon bekövetkezhet álláshoz jutás. Ennek a lelkesedés, a pozitív hozzáállás idején a legnagyobb a valószínűsége, ilyenkor a legaktívabb ugyanis az álláskereső: bízik a sikerben, és a siker előfeltételezése – az önmagát beteljesítő jóslat működése alapján is – megnöveli a siker bekövetkezésének valószínűségét.

Borgen és Amundson kutatásuk alapján eltérőnek találták a nők, a fiatalok, a bevándorlók érzelmi görbéit. Megállapításuk szerint a pozitív érzelmek negatívba fordulását elsősorban az álláskereső során átértelt visszautasítások okozzák, ezt követi a pénzügyi helyzet rosszabbodása, majd a munkaügyi szervezetekkel való kapcsolat (nem jutnak állásinformációhoz, az ott dolgozók lekezelő hozzáállása stb.). Szintén rontja az érzelmi állapotot, hogy a jövő ismeretlen és kiszámíthatatlan, valamint az a negatív én-kép, amely egyre inkább eluralja a munkánélküli gondolatait. Károsan hatnak természetesen a házassági és családi gondok is.

Munkánélküliség és mentálhigiéné

Számos statisztikai adat bizonyítja: a munkánélküliek körében gyakoribbak a mentális problémák, sőt az öngyilkosságok is. Szintén adatokkal bizonyítható, hogy a pszichiátriailag kezelték között sok a munkánélküli, illetve a munkánélküliség növekedésével nő a gyógykezelést igénybe vevők száma.

Ha a mentális problémákkal való kapcsolatot nézzük, nem teljesen egyértelmű azonban, hogy a munkanélküliség e problémák okozója, azaz: korábban egészséges embereket betegít meg, és/vagy felfed olyan eseteket, amelyek egyébként nem jutottak volna el a kezelő intézményekhez. Ez utóbbi megállapítást támasztja alá az a gyakorlat, hogy a munkaadók szívesebben válnak meg a problémás alkalmazottaktól, akiknek nehezebb az álláshoz jutás is. Egy dániai vizsgálat során elemezték az egyik pszichiátriai klinika munkanélküli ügyfeleit. Azt találták, hogy 41%-uk már állt elmegyógyászati kezelés alatt, 60%-ot ambulánsan kezeltek, 70%-uk szenvedett alkoholizmusban. Alig 4%-ról sikerült kimutatni, hogy problémájuk hátterében a munkahely elvesztése áll. Ha figyelembe vesszük Freud sokat idézett mondását, miszerint a mentális egészség nem más, mint képesnek lenni dolgozni és szeretni, mindenképpen meg kell állapítani, hogy a munkanélküliség és a mentális egészség közötti viszony kétirányú, azaz egy adott lelki probléma nem feltétlenül a munkanélküliség okozata, hanem annak oka is lehet.

Amennyiben a munkanélküliség megbetegítő mechanizmusát próbáljuk vizsgálni, meg kell találnunk azokat a láncszemeket, melyek közvetlenül hatnak. Ezt egyrészt a nehezen kezelhető élethelyzetek, az így kialakuló stressz, majd a személyiség stresszkezelő mechanizmusainak működése vagy kudarca jelentheti.

A segítség támpontjai

Két alapelvelet szeretnék hangsúlyozni. Elsőként visszatérnék arra, hogy a munkanélküliség nem betegség (sem testi, sem lelki értelemben), de okozhat betegséget. Az állás elvesztése súlyos probléma, krízishelyzet, melynek megoldásához szükség van az egyén személyes és környezeti erőforrásaira és sok esetben szakszerű, intézményi (állami) beavatkozásra.

Másrészt, a munkanélküli nem áldozat, aki passzív elszenvedője a társadalmi, gazdasági változásoknak. Még a legelesettebbeknél is megfigyelhető olyan aktivitás, mellyel igyekeznek alkalmazkodni helyzetükhöz, vagy megtalálni a megoldást. A segítség során erre az aktivitásra építeni kell.

A szakszerű beavatkozás elsődleges célja a destruktív érzelmi-hangulati állapot bekövetkezésének megelőzése vagy megszüntetése. Pozitív, bátorító hozzáállás révén elérhető, hogy a munkanélküli nagyobb eséllyel keressen munkát, energiáit például az agresszió és bűnbakkeresés helyett a számára alkalmas munkahely megtalálására fordítsa. A másik fontos elem a krízishelyzet kezelését segítő problémamegoldó stratégiák oktatása.

Fentiek jó példája lehet az Álláskereső Klubok módszere, melynek hatása két tényezőre épül. Egyrészt ismereteket nyújt a munkaerőpiacról és felkészít a leghatékonyabb viselkedésmódokra (képzési rész), másrészt pozitív megerősítést ad. Ennek forrása a klubot vezető tanácsadó és a hasonló problémával küzdő társak támogató közege. A munkanélküli visszanyeri a hely-

zete feletti kontrollt, munkanélküliből álláskeresővé válik, reménykedni kezd és jelentősen növekszik álláskeresői aktivitása. Az Álláskereső Klubokban résztvevő tartósan munkanélküliek 70–80%-a képes elhelyezkedni Magyarországon is.

Irreális vállalkozás lenne természetesen azzal bízni, hogy a segítés hatására biztosan álláshoz jut. Az azonban ígérhető, hogy javul az alkalmazhatósága, és így az esélye is az elhelyezkedésre.

Az álláshoz jutást segítő speciális beavatkozási mód a munkavállalási tanácsadás (employment counselling). Ellentmondásos helyzet, hogy a magyar tanácsadás elnevezés azt sugallja, ami ellen a counselling leginkább fellép, hiszen a „tanácsadó” nem tanácsot ad, hanem sajátos technikák felhasználásával segíti az egyént problémái megoldásában.

A munkavállalási tanácsadás egyik fontos lépése a probléma azonosítása. A „nem tudok elhelyezkedni” megállapítás mögött meghúzódhat egy pályaválasztási, döntési gond. De az álláskeresői technikák fejletlensége, alacsony álláskeresői aktivitás, vagy az állásmegtartás képességének hiánya is előfordulhat stb. Ezt azért kívántam kiemelni, mert a közvéleményben – de gyakran még a szakemberek között is – az a nézet él, hogy a munkanélküli vagy azért nem tud elhelyezkedni, mert nem akar, vagy mert nincs üres állás.

A foglalkoztathatóság pszichés vetületét az ügyfél motiváltsága és célirányossága, a munkaerőpiaci kontroll felfogása (mit gondol arról, hogy viselkedésével képes befolyásolni elhelyezkedését), személyes hatékonyságának hite, önértékelése jelenti. De ide sorolandó még a ténylegesen mutatott (álláskeresői) aktivitása, valamint annak előfeltételezése, hogy a megszerzett állásban mennyire lesz sikeres.

A mikrorendszer

Mikrorendszeren az egyén informális társas kapcsolatának hálóját értjük, így elsősorban a családi rendszert, barátok, ismerősök, volt munkatársak alkotta szociális mezőt. A munkanélküliséggel foglalkozó szakemberek előtt elfogadott, hogy mind a pszichés, mind a testi egészség megőrzésében e rendszer működésének alapvető a szerepe. A tartós munkanélküliség során ezek a kapcsolatok elszegényednek, feszültségekkel, problémákkal terhesek lesznek.

A munkanélküli viszonyát társas kapcsolataihhoz három módon jellemezhetjük: (1) szerepek, szerepminták – családon belül pl. családfő, családfenntartó; (2) tevékenységek: társas aktivitás, közös programok; (3) személyközi viszonyok: a kapcsolat minősége.

Munkanélküliség esetén főként a közös tevékenységek és a szerepek sérülnek, ennek kapcsán természetesen megváltoznak a személyközi viszonyok is.

A család paradox módon egyaránt jelentheti a növekvő stressz forrását, és a növekvő támogatását is. Ennek oka, hogy például szerepváltása folytán

az addigi kereső, családfenntartó funkciót betöltő férfi nap mint nap megélheti leértékelődését. Ezért a család kitűnő támogató rendszer lehet a nő számára, de nem a férfi számára.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy ha valaki a családján belül nem éli meg a munkanélküliség okozta feszültségeket, csökken az esélye az elhelyezkedésre. A fiatalok esetében ez a presszió még erősebb, jelentősebb az elhelyezkedés szempontjából.

Ezek alapján az informális kapcsolatok a következő módon nyújthatnak támogatást a munkanélküli számára: (1) érzelmi elfogadás, támogatás, megértés; (2) instrumentális segítség (anyagi hozzájárulás); (3) szociális elvárások közvetítésével; (4) az álláskeresés segítése pl. információk révén. Ezeket a támogatásokat egy hivatalos segítő szervezet nem, vagy alig tudja nyújtani; de munkája során – mint a család potenciális szövetségese – építhet erre, segítheti ezeket.

Rövid távú munkanélküliség esetén a barátok, ismerősök és a család szerepe egyenlő súlyú, míg hosszú távon a család jelentősebbé válik, hiszen ekkorra már bekövetkezik a szociális kapcsolatok elszegényedése; részben mert apátiája, reményvesztettsége folytán a munkanélküli elveszti szociális érdeklődését, részben mert szociális vonzereje is csökken a barátok szemében.

A segítséget végző szervezet együttműködése a munkanélküli családjával, baráti kapcsolataival legtöbbször indirekt módon történik, azaz magát a munkanélkülit készítik föl arra, hogyan tartsa karban vagy fejlessze személyes kapcsolatait. A munkanélkülinek meg kell tanulnia explicit módon kifejezni igényét e kötődésekre. Gyakran van szükség azonban a közvetlen kapcsolatbalépésre is, akár egy levél, akár személyes találkozó formájában. A problémák sokszor a munkanélküliséggel kapcsolatos téves hiedelmeken alapulnak, gyakran alakulnak ki olyan helyzetek, amikor a munkanélkülit okolják kudarcáért. Ilyenkor akár egy felvilágosító jellegű beszélgetés is sokat változtathat. A szociális kapcsolatokból érkező támogatás megnyerése érdekében tisztázni kell, mit is jelent a munkanélküliség, így az érkező támogatás egy-egy konkrét problémára összpontosulhat. A hozzátartozók – azon túl, hogy tudni fogják, hogyan segítsenek – azt is tisztábban láthatják, mi okozza a konfliktust.

A külső rendszer

Ez alatt olyan tényezőket értünk, melyek jelentős módon befolyásolhatják a munkanélküli helyzetét, miközben ő maga nem, vagy alig van hatással rájuk. Ilyenek: a kormány (állam); a munkaadók; a munkaügyi szervezet; oktató, tanácsadó szervezetek, intézmények; átvitt értelemben a munkanélküli társadalmi-gazdasági státusa; a médiák által sugárzott kép a munkanélküliekről, a munkanélküliségről.

E tényezők kapcsán csak néhány pszichológiai, szociálpszichológiai szempontot kívánok megemlíteni.

A kormányzat, kormányzati politika

Korábban már említettem, hogy a segítés során mennyire fontos, hogy a munkanélkülit ne kezeljük áldozatként. Abban a megállapításban, miszerint az állás elvesztéséért nem, míg az álláshoz jutásért igen nagy személyes felelősséggel bír a munkanélküli, benne rejlik a felelősség tisztázásának lehetősége. Elsősorban arra a játszmára szeretnék utalni, mely akörül alakulhat ki, hogy ki tehet a munkanélküliségről, ennek kapcsán milyen kötelezettségei vannak a kormánynak a saját végrehajtó szervein keresztül, s milyenek magának a munkanélkülinek. E játszma szerepei szerint az állam vagy az áldozatnak tekintett munkanélküliek megmentője, vagy a rossz, szándékosan a munkanélküliséget választók, gyakran feketemunkát végzők üldözője.

A munkaadók

A munkaadók felelőssége kiemelt. A megfelelően lebonyolított elbocsátással csökkenthetik a munkanélkülit érő krízist. Megfelelő elbocsátáson a jó előkészítést értem, a részletes, akár személyes tájékoztatást; vagy (mint azt a brit „Business in the Community” mozgalom is bizonyítja) a vállalat felelősséget vállalhat volt dolgozói helyzetének javításáért, álláshoz jutásuk megkönnyítéséért, saját vállalkozásuk beindításáért.

A létszámleépítés során a vállalatok igyekeznek előre közölni a „fölösleges” dolgozókkal, hogy elbocsátásra kerülnek. Ennek célja, hogy felkészülhessenek, illetve idejük legyen új munkahelyet találni. Amennyiben azonban nem veszik figyelembe az ilyenkor kialakuló lelki reakciókat, e terv kudarcot vallhat, hisz az elbocsátandó alkalmazott a volt munkaadóval szembeni agresszív indulataival lehet elfoglalva, s nem tud jövőjével törődni. Bár a leépítés során átélt élmények hasonlóak a munkanélküliségi állapot bánkódási periódusához, dinamikájuk eltér azoktól. Ennek fő oka, hogy még belül lévén a kapun, igen erős a kötődés ereje, illetve a törekvés az állás megtartására. Kressel szerint az elbocsátandó az első szakaszban büntudatot érez, azt éli át, hogy a szakításért ő a felelős. Csökken az önértékelés, kialakul az *önvádlás*. Depresszió és magányosság jön létre. Megindul az eltávolodás a házastársától, a munkahely esetén a volt munkatársaktól. A második szakaszban *dühöt érez*, mely gyakran nyílt agresszív viselkedésben fejeződik ki. Ez a jele a pszichológiai egyensúly helyreállításának, az önértékelés visszatérésének. A munkahelyen ez a konfliktusok időszaka. Az elbocsátandó igyekszik érvényesíteni jogait. Amennyiben tömeges leépítésről van szó, kialakul az elbocsátandók csoportja. Megjelenik a munkaadóval szembeni bizalmatlan-

ság. A harmadik szakasz az elfogadás, a pozitív és negatív oldal figyelembevételével. Ez a „reális szomorúság”.

Az elbocsátásra adott reakció esetében is olyan lelki folyamatról van szó, melynek mindenképpen le kell zajlania ahhoz, hogy sikerüljön túljutni ezen az állapoton. Ez lelassítja a cselekvést. Tovább nehezíti a helyzetet a munkaadókkal, leépítési tanácsadókkal szemben kialakuló bizalmatlanság is, amelyért gyakran maguk a munkaadók is felelősek, amennyiben nem megfelelő módon közlik az elbocsátást. A problémát súlyosbíthatja a munkahelyeken ilyenkor elkerülhetetlenül kialakuló pánikhangulat.

Természetesen a kapun belüli munkaerőgazdálkodás is kezelési technika lehet (átcsoportosítások, átképzések). Az emberek sokat várnak a munkahelytől, sokszor olyasmit is, ami állami feladat. Az elbocsátó munkahely mindenestre kiemelt célpontja a munkanélküli egyén feszültségeinek, agressziójának. Ugyanígy azok a munkaadók, akik jelentkezés esetén a visszautasítást tudatják a munkanélkülivel. A még fejletlen hazai alkalmazási szokások (pl. nem közlik a visszautasítást, vagy amikor közlik, azt a munkanélküli hibájának állítják be) fokozzák a munkanélküli frusztrációját.

A munkaügyi szervezetek

E szervezetek jelentősen meghatározzák a munkanélküli státusát, hiszen itt jelenik meg konkrétan, szemtől-szembeni kapcsolatban, hogy „az állam” hogyan kezeli munkanélküli tagjait. A munkanélküliek az őket érő negatív hatások között, a pénzügyi bizonytalanság, az álláskeresés során elszenvedett kudarcok mellett harmadik helyen jelölik meg a munkaügyi szervezettel kialakuló kapcsolatukat (hosszas sorban állás, az ott dolgozók személytelen hozzáállása, megalázottság, kiszolgáltatottság érzése). A sorban állás, a hosszas várakozás, amelyet egy kb. 1–2 perces személytelen, konkrét segítséget nem nyújtó találkozás követ, ismét csak frusztráló helyzetet jelent, melyre a munkanélküli vagy beletörődéssel vagy agresszióval, dühösen reagál. Nagy veszélye e folyamatnak, hogy súlyosbíthatja a munkanélküli nehezedő lélektani nyomást, másrészt felerősítheti a munkaügyi szervezetek megbélyegző hatását.

A munkaügyi szervezetben dolgozók számára szerep-konfliktust jelent, hogy egyszerre kell ellátniuk hatósági feladatokat (határozatok meghozatala, ellenőrzés), valamint segítő, szolgáltató funkciókat. Ez tükröződik a munkatársak és a munkanélküli ügyfelek kapcsolatában is. Kialakuló szervezet léven – mely igen nagy megterheléssel kell szembenézzen (közvetítőnként átlag 40–50 ügyfél naponta) –, az itt dolgozókat is fenyegeti a korai kiégés, az apátia.

A makrorendszer

A makrorendszer a munkanélküliség szélesebb kulturális közegét jelenti. Gyakorlatilag azok a hiedelmek, értékek tartoznak ide, melyek gyakran tudattalan módon meghatározzák a munkához, a munkanélküliséghez való viszonyt.

A társadalmi, gazdasági szerkezetváltás megkívánja, hogy ezen a szinten is változás történjék. E hiedelmek közül talán a legfontosabb a munkaerkölcs, mely a munkanélkülről vallott nézetek lényeges eleme. Nálunk még erősebben él a munkanélküliség devianciaként történő szemlélése: aki nem dolgozik, az önhibájából munkakerülő. E hiedelem feltételezhetően egyrészt az elmúlt 40 év hivatalos politikájának a közveszélyes munkakerülőről alkotott képéből, másrészt a szigorú etikájú, munkamegosztásra épülő paraszti nagycsalád „aki nem dolgozik, ne is egyék” normájából fakad. Szociálpszichológiai törvényszerűség: az egyén hajlamos saját problémáit a környezet, míg másokét a másik személy belső jellemzőinek tulajdonítani; e felfogás csak saját élmény hatására fog megváltozni.

Szintén lényegesek a személyes identitásra vonatkozó kulturális normák. Annak megítélése, mennyire határoz meg valakit a munkájához kötődő szerepe.

A gazdasági fejlődésbe vetett hit, az erre vonatkozó hiedelmek és a technológiai változásról vallott nézetek, s annak felismerése, hogy e változások hatására mennyire törvényszerű állapot a hosszabb-rövidebb időre bekövetkező munkanélküliség, szintén lényeges tudati szempontok a munkanélküliség megélése során.

Végezetül, de korántsem utolsó sorban: fontos az a meggyőződés, hogy a munkához való jog az emberi jogok egyike, ami alapját képezi annak az általam is vallott hitnek, hogy a jövőben talán kialakulhat egy emberközpon-túbb gazdaság.

A munkanélküliség mérése

Nagy Gyula

A munkanélküliségnek nincs általánosan érvényes, egységes definíciója. Hiábavaló is lenne ilyen kidolgozására törekedni, mert az elemzési céloktól és az információktól függően a munkanélküliek körülhatárolására különböző megoldások lehetnek célszerűek. Kialakultak ugyanakkor a munkanélküliség közgazdasági értelmezésére alapuló, nemzetközileg elfogadott módszerek, amelyeket széles körben alkalmaznak a statisztikai gyakorlatban.

A közgazdaságtan fogalomrendszere szerint akkor beszélhetünk munkanélküliségről, ha valamely ország, régió, szakma stb. munkaerőpiacán a kialakult bérszínvonal mellett elhelyezkedni kívánók egy része nem talál magának munkát. A statisztikai mérés gyakorlatában azonban nem lehet az elméleti definíciót maradéktalanul érvényesíteni. Egyrészt lehetetlen minden esetben megállapítani, hogy a munkát kereső által igényelt bér megfelel-e az adott kategóriájú munkaerő kialakult bérszintjének. Gondot jelent a munkát keresők kategorizálása és az egyes kategóriák kialakult bérszintjének egyértelmű és megbízható meghatározása is. Ezért a munkanélküliség mérésekor a statisztikai gyakorlatban ennek a kritériumnak az érvényesítésétől el szoktak tekinteni.

Másrészt azt sem könnyű egyértelműen és megbízhatóan eldönteni, hogy valamely kinyilvánított munkavállalási szándék igazán komoly-e: az érintett megtett-e minden tőle telhetőt, hogy állást találjon. A méréskor alkalmazott minősítési kritériumok szigorúságától is függ, mekkora lesz a statisztikában kimutatott munkanélküliség.

A munkanélküliség gyakorlati mérésében a statisztikák egy-egy ország népességén belül megkülönböztetik a foglalkoztatás szempontjából szóba jöhető *munkavállalási (munkaképes) korú népességet*. Ennek meghatározásakor általában alsó korhatárt vesznek figyelembe, és az ennél idősebbeket sorolják ide. Esetleg a munkavállalási kor felső határát is meghúzzák (Magyarországon a 15 és 74 év közöttieket tekintik munkavállalási korúnak). A munkaképes korúaknak azt a részét, amelyik munkavállalóként, illetőleg önállóként, vagy önálló segítő családtagként kereső munkát végez, *foglalkoztatottnak*, akik pedig hiába próbálnak munkát találni, *munkanélkülinek* nevezik. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttesen alkotják a *munkaerő-állományt*, vagy más szóval a *gazdaságilag aktív népességet*. A munkavállalási koron kívüliek, valamint azok a munkaképes korúak, akik nem kí-

vánnak munkát vállalni, munkaerő-állományon kívülinek, *gazdaságilag inaktívnak* minősülnek.

A népesség e csoportosításának felhasználásával számíthatók ki a munkaerőpiac egyensúlyi állapotának mutatói. A gazdaságilag aktív népesség (a munkaerő-állomány) népességen belüli arányát a *gazdasági aktivitás rátájának* nevezzük. (A foglalkoztatási statisztikában a munkanélkülieket is gazdaságilag aktívaknak tekintik.) A foglalkoztatottak teljes népességen belüli arányát *foglalkoztatási rátának* nevezzük. A munkaerőpiac egyensúlyi állapotának kiemelkedő fontosságú jelzője a *munkanélküliségi ráta*, amely a munkanélküliek arányát mutatja a gazdaságilag aktív népességen (tehát a foglalkoztatottakból és munkanélküliekből álló teljes sokaságon) belül.

A munkanélküliség gyakorlati számbavételénél kétféle információforrásra szokás támaszkodni: a lakossági felmérések eredményeire valamint a hivatalos munkanélküli nyilvántartások adataira.

Lakossági munkaerő-felmérések

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség vizsgálatára rendszeres, speciális munkaerő-felméréseket szoktak végezni. A munkaerő-felmérések mintáit úgy választják meg, hogy szűk hibahatárok között lehessen belőlük becsülni az országos mutatókat és egyes nagyobb népességcsoportok adatait. Kisebb regionális egységek vagy népességcsoportok helyzetének megismerésére azonban ezek a felmérések nem alkalmasak.

A lakossági felvételek nagy előnye, hogy azokat a munkavállalói, illetve munkanélküli csoportokat is felölelik, amelyek más típusú adatgyűjtések hatókörén rendszerint kívül maradnak. Így a munkaerő-felmérések mintájába bekerülnek a vállalati nyilvántartásokból sokszor kimaradó alkalmi munkások, a nem regisztrált vagy a statisztikai adatgyűjtés számára nehezen elérhető kisebb vállalkozásokban vagy magánszemélyek számára dolgozók, a támogatásban nem részesülő, illetve a munkaközvetítők regisztereiben nem szereplő munkanélküliek stb.

Ki a munkanélküli?

A statisztikai definíció szerint azok számítanak *munkanélkülinek*, akiknek (a) nincs munkájuk, (b) aktívan keresnek munkát, és (c) munkába is tudnának állni. Ez a hármas kritérium az egyén munkanélkülivé minősítését láthatólag nem köti semmilyen intézményes vagy jogi feltételhez; kizárólag az egyén helyzetét és munkakereséssel összefüggő magatartását veszi alapul.

A munkakeresés kritériuma szerint csak olyan személy minősülhet munkanélkülinek, aki meghatározott időszakon belül konkrét lépéseket tesz azért, hogy munkát találjon. Ilyen lépés lehet a munkaerőpiaci tájékozódás

bármely szokásos formája: a munkaközvetítő igénybevétele, munkáltatók felkeresése, hirdetések feladása vagy megválaszolása, ismerősök segítségének kérése az elhelyezkedéshez stb. Munkanélkülinek minősülnek azok is, akik önállóként kívánnak dolgozni, és lépéseket tesznek vállalkozás elindítására (megfelelő telephely keresése, a vállalkozáshoz szükséges engedélyek beszerzése, megrendelések gyűjtése stb.). Az aktív keresés kritériuma jelentős mértékben befolyásolja a kimutatott munkanélküliséget (lásd a 61. oldalon lévő felső táblázatot). Sokan vannak ugyanis, akik azt mondják, hogy szeretnének elhelyezkedni, de mivel nem keresnek munkát, nem a munkanélküliek, hanem a gazdaságilag inaktívak csoportjába sorolják őket. E csoporton belül megkülönböztetik az úgynevezett *reményvesztett munkanélkülieket*, más néven *passzív munkanélkülieket*: akik azért nem keresnek munkát, mert reménytelennek tartják a sikert. A gazdaságilag inaktívoknak e csoportja azért érdemel külön figyelmet, mert az álláskeresés hiánya az ő esetükben elsősorban munkaerőpiaci okokkal, az álláskínálat elégtelenségével függ össze (lásd a 69. oldalon lévő alsó táblázatot).

A munkanélkülivé minősítés harmadik kritériuma szerint csak olyanok tekinthetők munkanélkülinek, akik ha felajánlanának nekik állást, haladéktalanul munkába tudnának állni. Ez az úgynevezett *rendelkezésre állási vagy készenléti kritérium* azok kiszűrését szolgálja, akik csak valamely későbbi időszakban szándékoznak munkába lépni. Ilyen csoportot alkotnak például a *diákok*, akik csak tanulmányaik, illetve a tanév befejezése után tudnak munkát vállalni, vagy olyanok, akiket különféle egyéb körülmények akadályoznak a munkavállalásban – mint például elhúzódó betegség vagy családi kötelezettségek.

Különleges helyzetekben eltekintenek az aktív álláskeresés követelményétől a munkanélkülivé minősítésben. Akik például már találtak munkát és megállapodtak a munkaadóval, de csak a megkérdezés időpontja után fognak munkába lépni, akkor is munkanélkülinek minősülnek, ha felhagytak a további kereséssel. Hasonlóképpen, némely országban nem várnak el aktív álláskeresést azoktól az átmenetileg elbocsátottaktól, akik számíthatnak rá, hogy visszakérülnek korábbi munkáltatójukhoz. Ezekben az esetekben azonban követelmény a *készenlét*, vagyis hogy az érintettek képesek legyenek a munkaerő-felmérésben rögzített időszakon belül munkába lépni.

Háziasszonyok, diákok, és egyéb olyan csoportok tagjai, akik elsősorban nem gazdasági jellegű tevékenységet végeznek, de munkát keresnek, és munkába is tudnának lépni, a munkaerő-felmérésekben ugyanúgy munkanélkülinek minősülhetnek, mint bárki más. Kérdés persze, hogy valóban el tudnának-e foglalni egy adódó állást.

A munkanélküliség okai, előzményei szerint meg szokás különböztetni az *állásukat elvesztőket* (akiket elbocsátottak), az *állásukat elhagyókat* (akik saját kezdeményezésükre váltak meg munkahelyüktől), a munkaerőpiacra *újronnan belépőket* (pályakezdők és más, korábban még nem foglalkoztatottak), valamint a munkaerőpiacra *visszalépőket* (akik korábban már dolgoztak).

A munkanélküliek vizsgálatában további fontos szempont a *munkanélküliség időtartama* szerinti megkülönböztetés.

A *gazdaságilag inaktívak* közé azokat sorolják, akik az ismertetett kritériumok szerint sem foglalkoztatottnak, sem munkanélkülinek nem minősülnek, vagyis akik a vizsgált időszakban (a) nem dolgoztak és (b) nem is kerestek munkát vagy/és (c) nem tudtak volna munkába lépni.

A munkaerő-felmérésekben követett nemzetközi módszerek elsősorban a gazdasági célú elemzések adatigényét elégítik ki. Ennek megfelelően határozták meg a foglalkoztatás fogalmát úgy, hogy minél teljesebb mértékben felölelje a piaci körülmények között kifejtett munkát, összevethetővé tegye ezáltal a foglalkoztatási adatokat a gazdasági teljesítményekkel. A munkanélküliség definiálásában pedig arra törekedtek, hogy az adatok a munkaerőpiac aktív kínálatát tükrözzék. A magyar közgazdasági, illetve a hivatalos fogalmi rendszer hagyományai nem esnek egybe a nemzetközi módszerekkel.

A statisztikai kategóriák lényegesen eltérnek a foglalkoztatottsággal és a munkanélküliséggel kapcsolatos köznap elképzelésektől. A foglalkoztatás köznap értelmezése jóval szűkebb, s ennek megfelelően a munkanélkülisége jóval tágabb, mint a fogalmak közgazdasági és statisztikai értelmezése. Azokat például, akiket a statisztika az „egyórás kritérium” alapján a foglalkoztatottak („alulfoglalkoztatottak”) közé sorol be, a közvélemény inkább munkanélkülinek tartja. Különösen nálunk, ahol még ma is a teljes munkaidős, tartós foglalkoztatás a domináns, a foglalkoztatottság fogalma erősen kötődik a formális állás meglétéhez. Ezért sokszor azok az alkalmi munkát végzők is hajlamosak munkanélkülinek tekinteni magukat, akik viszonylag magas óraszámban dolgoznak. Munkanélkülinek tekintik magukat olyanok is, akik szeretnének elhelyezkedni, de nem keresnek munkát, vagy nem tudnák azt elkezdni.

Mivel a munkavégzésnek a megélhetés, a társadalmi státus és a társadalmi integráció szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentősége van, s a szegénység és a hátrányos társadalmi helyzet szorosan összefügg a munkanélküliséggel, a munkanélküliségi rátát a szociális problémák kiemelkedő fontosságú indikátorának is tekintik. Ez azonban félrevezető lehet. A munkanélküliség statisztikai fogalma ugyanis nem alkalmas arra, hogy megbízhatóan jelezze a munkalehetőségek elégtelenségével összefüggő szociális gondok súlyát. Az osztályozási rendszer az egyének rövid távú gazdasági magatartásából indul ki. Ezáltal kirekesztődnek a munkanélküliség fogalmából olyanok, akik igen csak rá lennének szorulva a munkára, míg mások, akik egyáltalán nincsenek rossz helyzetben a munkaerőpiacon, csak előnyösebb lehetőség után kutatnak, munkanélkülinek minősülnek.

A munkanélküli regiszterek

A munkanélküliségről, illetőleg a munkanélküliekről különféle hivatalos szervek – munkaközvetítők, segélyhivatalok, szakszervezetek, önkormányzatok – feljegyzései is tartalmaznak információt. A fejlett országokban állami munkaközvetítő (munkaügyi szolgáltató) hálózatokat alakítottak ki, ahol a munkanélküliekről nyilvántartást vezetnek. A munkanélküliségre vonatkozó első széleskörű adatgyűjtések éppen e munkanélküli regiszterekre támaszkodtak. Általában az állami munkaközvetítő hálózatok végzik a munkanélküliek segélyezését és a különböző munkaerőpiaci támogatási programok szervezését is. A legtöbb országban a munkanélküliek segélyezésének feltétele az állami munkaközvetítőnél történő regisztráció. A segélyben részesülőkről is nyilvántartást vezetnek; néhol ezt tekintik hivatalos munkanélküli regiszternek. A munkanélküli regiszterek azonban, bármilyen átfogóak is egyes országokban, számos ok miatt nem képesek megbízható képet adni a munkanélküliség alakulásáról.

Ilyen ok, hogy a regisztráltak létszáma erősen függ a *munkaközvetítő hálózat kiterjedtségétől*, elérhetőségétől. Minél sűrűbb ez a hálózat, annál többben keresik fel a munkanélküliek az irodákat és regisztráltatják magukat; nagyobb tehát a kimutatott munkanélküliség. Hatást gyakorolnak a regisztrált munkanélküliségre a munkaerőpiaci támogatási programok, különösképpen a *segélyrendszer jellemzői*. Minél nagyvonalúbbak a jogosultsági feltételek, annál magasabb lesz az ügyfelek száma.

Az *intézményi tényezők hatásai* nem csak a nemzetközi vagy regionális összehasonlításban okoznak nehézséget, hanem a különböző népességcsoportok helyzetének összevetésében is. Az egyes munkavállalói rétegek ugyanis eltérő eséllyel jutnak támogatásokhoz. A segélyjogosultság például igen gyakran függ a munkanélküliséget megelőzően munkában töltött időtől, s ezért azok, akik nem kaphatnak segélyt, az első ízben munkát vállalni kívánó vagy a munkaerő-állományba hosszabb megszakítás után visszalépő munkanélküliek közül csak kevesen fordulnak a munkaközvetítőhöz. Ennek következtében a munkanélkülieken belüli arányukat a regiszter alapján készülő statisztikák más csoportokhoz képest lefelé torzítva tükrözik. Torzító forrássá válhat a munkahelyüket saját kezdeményezésükre elhagyók támogatásának korlátozása is. Végül, szisztematikus torzításhoz vezet, hogy a segélyezési idő kimerülése után a hosszabb távon is munkanélküliek közül sokan kikerülnek a regiszterekből.

Nem kevésbé lényeges, hogy a regiszterek nem a munkaerő-felmérésekben alkalmazott munkanélküliség-értelmezésnek megfelelő helyzetet tükrözik. Először is nem tartalmazzák azon munkanélküliek számát, akik valamilyen okból nem fordultak a munkaközvetítőhöz. Másodszor a nyilvántartásban szereplők egy része az elfogadott definíció szerint nem tekinthető munkanélkülinek, mivel a munkaközvetítő irodák nem vizsgálják a munkanélküliek magatartását és körülményeit.

A regiszterekben olyanok is találhatók, akik közben munkát végeznek. A szabályok ugyanis több országban megengedik, hogy a segélyben részesülők bizonyos idő-, illetve jövedelemhatárig dolgozzanak, sőt a munkaközvetítők általában nem is vizsgálják, végeznek-e ügyfeleik munkát. Mindezek ellenére a munkanélküli regiszterek a munkaerő-felmérések térnyerése után is a munkaerőpiaci elemzés fontos kiegészítő adatforrásai maradtak. Előnyük, hogy naprakészek, és a viszonylag ritkán elvégzett munkaerő-felmérésekkel szemben segítségükkel rövid időszakokra is nyomon lehet követni a változásokat. Emellett a regiszterekből nagyságrenddel olcsóbb statisztikákat készíteni, mint a háztartási minta segítségével történő adatgyűjtéssel.

Továbbá a mintavételből eredő becslési hibák miatt az országos munkaerő-felmérésekből lehetetlen kisebb körzetekről vagy kis létszámú munkaerőpiaci rétegekről tájékozódni. A munkanélküli regiszterek esetében ilyen hibaforrás nem létezik, hiszen az adatokat az érintettek teljes köréről gyűjtik. Ezért helyi munkaerőpiacok, illetőleg speciális csoportok helyzetének vizsgálatában a regiszterekből származó információk nehezen pótolhatók.

Végül, a *hivatalos nyilvántartások* bizonyos tekintetben megbízhatóbbak, mint a kérdőíves felvételekből származó adatok, amelyekben torzítást okozhat az interjúalany tájékoztatatlansága vagy pontatlan emlékezete. Az események pontos nyomon követése kérdőíves technikával igen költséges. Az adminisztratív nyilvántartások ezért adott esetben a követéses elemzések értékes adatforrásai lehetnek.

A munkaerő-felmérések és a regiszterek alapján kimutatott munkanélküliség között országonként és időszakonként változó mértékű az eltérés. A két mérési módszer különbségeiből adódóan azonban, mégha azonos nagyságú is a kétféle kimutatásban szereplő munkanélküli állomány, ezek csak részben azonosak. Ezt tényszerűen is alátámasztják azok a munkaerő-felmérések, amelyek kérdőíveiben időnként megtudakolják, regisztrálva vannak-e a mintába kerültek. Magyarországon például 1992 első negyedévére vonatkozó adatok szerint a munkaerő-felmérés munkanélkülijeinek csak kétharmada szerepelt a regiszterben, s a munkaközvetítőknél regisztráltak mintegy harmada a munkaerő-felmérésben alkalmazott meghatározás szerint nem számított munkanélkülinek (lásd a 64. oldalon lévő táblázatot).

Munkanélküli biztosítás, munkanélküli segélyezés

Frey Mária

A munkanélküliek ellátása biztosítási vagy segélyezési rendszer keretében történhet. A *munkanélküli biztosítás* a munkáltatók, illetve munkavállalók közötti szolidaritás megnyilvánulása. Célja a munkanélküliség alatti keresetvesztés pótlása. Alapkritériumai:

- a járadék jogosultság alapján folyósítható,
- a jogosultság a munkanélküliséget megelőző járulékköteles munkaviszony egy meghatározott időszakához kötődik,
- a járadék bérarányos,
- a járadékfolyósítás időtartama korlátozott,
- a munkanélkülinek felajánlott megfelelő állás visszautasítása a jogosultság elvesztésével jár,
- a rendszer finanszírozása bérarányos járulékbefizetésre épül.

Ettől a konstrukciótól gyökeresen eltérnek a *munkanélküliek segélyezésének* a feltételei. Ebben ugyanis csak azok részesülnek, akiknek a jövedelmi-vagyoni helyzete ezt indokoltá teszi. A segély addig jár, ameddig a rászorultság fennáll. Következésképpen a segély folyósítása a munkanélküliség alatt is megszűnhet, ha az érintett családok jövedelmi helyzetében ettől független ok miatt kedvező fordulat áll be. A munkanélküli segélyezés forrásai a költségvetés általános adóbevételeiből származnak. Ily módon ebben a társadalom egészének a szolidaritása fejeződik ki a munkanélküliekkel szemben.

Az OECD-hez tartozó 24 fejlett piacgazdaság közül tiszta segélyezési rendszert csak két ország alkalmaz a munkanélküliek ellátásában: Ausztrália és Új-Zéland. A többiek között fele-fele arányban fordulnak elő azok az államok, amelyek kizárólag munkanélküli biztosítási rendszert működtetnek és azok, amelyek emellett egy második biztonsági hálóval is rendelkeznek a munkanélküli biztosításból kimaradók segélyezésére.

Beléptünk Európába a munkanélküli biztosítással?

Magyarországon 1989 óta részesülnek anyagi ellátásban a munkanélküliek. A munkanélküli biztosítási rendszert azonban csak a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi 4. sz. törvény vezette

be március elsejétől. A gyors ütemben növekvő munkanélküliség miatt az eredeti feltételeket még 1992 végén szigorítani kellett.

A hazai munkanélküli biztosítás sok szempontból az átmenetiség jegyeit viseli magán, ami természetes és elkerülhetetlen. Ez két lényeges összefüggésben nyilvánul meg – túl azon, hogy annak a korszaknak a fő vonásától, amelyben bevezették, ez a konstrukció sem függetleníthető. Egyfelől nem válhatott önfinanszírozóvá, mert a járandóságot a törvény életbelépését követően azonnal olyan feltételekkel kellett folyósítani, mintha az ellátottak járulékbefizetéssel megalapozott munkaviszonnyal rendelkeztek volna, holott erről szó sincs. Reálisan persze ezt nem is lehetett elvárni a munkanélküliség drámai növekedése közepette. Másfelől amiatt, hogy nem volt egy második biztonsági háló a munkanélküli biztosítás feltételeinek meg nem felelő munkanélküliek egzisztenciális védelmére, s így olyan elemek is bekerültek a rendszerbe, amelyeknek a segítyezésben lenne a helyük.

A munkanélküli ellátáshoz a bérből és fizetésből élők – sok más országhoz hasonlóan – Magyarországon is kötelezően járulnak hozzá. Ugyancsak megfelel a nemzetközi normáknak, hogy közülük csak az kaphat ellátást, aki eleget tesz bizonyos általános követelményeknek, úgy mint:

- a munkakészség és munkaképesség megléte,
- nyilvántartásba vétel a munkaügyi központokban,
- a munkanélküliség ne a dolgozónak felróható ok miatt következék be,
- aktív álláskereső,
- a munkanélkülinek felajánlott megfelelő munkahely elfogadása.

A biztosítottaknak minden országban egy minimális összegű járulékot kell befizetniük ahhoz, hogy munkanélküliség esetén igénybe vehessék az alap szolgáltatásait. E járulékköteles munkaviszony függvényében rögzítik a járadékfolyósítás időtartamát. A kettő közötti arány a fejlett piacgazdaságok többségében 1–3 nap között mozog. Ez Magyarországon eredetileg 2 volt, majd a törvénymódosítást követően $2\frac{2}{3}$ lett. Azaz: 1991-ben a járadékfolyósítás minimális, féléves időtartamának eléréséhez legalább egy éves, a két-évi maximumhoz pedig négyéves munkaviszonnyal kellett rendelkeznie a munkanélkülinek a munkanélkülivé válást megelőző négy éven belül. 1992-ben ugyanennyi munkában töltött idő már csak 4,5 havi minimális és másfél év maximális folyósítási időre elég. 1993 elejétől pedig a feltételek tovább szigorodnak. A korábbival azonos jogszerző idő mellett az ellátás időtartamának alsó határa 3 hónap, felső határa pedig egy év lesz. Ezzel a jogszerző és a jogosultsági idő egymáshoz viszonyított aránya 1:4-re emelkedik. Ez a mutató nem azáltal tér el a fejlett országokban szokásostól, mert a járadékfolyósítás maximum egy éve elmaradna azok átlagától. Ellenkezőleg. Mint az a 67. oldalon lévő táblázatból látható, inkább közelít hozzá. A különbség fő oka az, hogy ehhez képest a változatlanul hagyott jogszerző idő túl hosszú. Emiatt alig lesz esélyük az újra elhelyezkedőknek, hogy a munkanélküli járadékhoz ismételten hozzájussanak.

Sok vagy kevés a munkanélküli járadék?

A munkanélküli járadék kiszámítása a nemzetközi gyakorlatban két alapelven nyugszik: a bérarányosságon és az átalánydíjazásén (lásd a 68. oldalon lévő táblázatot). Az előbbinél a kiindulópont a járulékköteles bruttó bér, ami az ún. pótlási rátával szorozva adja meg a járadék összegét. A pótlási ráta a legtöbb országban a folyósítás teljes ideje alatt azonos, de akadnak példák arra is, ahol ez az idő előrehaladtával csökken. Közéjük tartozik hazánk is, a jogosultsági idő első felében alkalmazott 70 és a második felére érvényes 50%-kal. Ez a nemzetközileg szokásosnál inkább alacsonyabb, mint egyenlő keresetpótlást tett lehetővé 1992 végéig. Elképzelhető, hogy emiatt, de lehet, hogy ettől függetlenül 1993-tól a kompenzációs arányszámokat megnövelik. Így a munkanélküli járadék a jogosultsági idő első harmadában 75, a másodikban 60%. Csakhogy a legtöbb országban létezik a biztosítható kereseteknek egy felső határa, ami az átlagkereset körül, vagy az alatt van meghatározva. Emiatt a munkanélküliek nagy része valójában azonos és nem túl magas járadékhoz jut, ami gyakran aszerint is differenciálódik, hogy a munkanélküli egyedülálló-e, vagy rendelkezik-e eltartottakkal. A 65. oldalon lévő táblázat azt mutatja be, hogy a deklarált pótlási rátával szemben az átlagkereset mekkora hányadát helyettesítik ténylegesen a munkanélküli biztosítási rendszerek az említett plafon figyelembevételével.

A munkanélküli járadéknak Magyarországon is van felső határa, ami 1991-ben a minimálbér háromszorosa volt, 1992-ben pedig a kétszerese: 16 000 Ft. 1993-tól – a minimális bér növekedése miatt – a járadék a folyósítás első szakaszában maximum 18 000 Ft, a másodikban pedig 15 000 Ft lehet. Ezek a feltételek csak a törvénymódosítás hatályba lépését követő esetekre érvényesek. Tapasztalatokkal viszont az eddigi helyzetről rendelkezünk. Ezt a korábbi szabályok alapján kell értékelnünk. Az 1992-ben érvényes járadék-plafon (16 000 Ft), a folyósítás első szakaszában alkalmazott 70%-os keresetpótlás mellett csak a 23 000 Ft feletti havi kereseteknek szabott határt, ami jóval magasabb volt a fizikai dolgozók bruttó átlagkereseténél (1992. I. félév átlagában az anyagi szektor 50 fő feletti létszámot foglalkoztató vállalatainál ez 16 053 Ft volt). Ebben a megközelítésben tehát a bérpótlás mértéke bőkezűnek tűnt. Azaz: a bekövetkezettel ellentétben nem növelni, hanem csökkenteni kellett volna azt. A probléma azonban nem a biztosítási rendszerből, hanem a rendkívül nyomott keresetektől fakad.

Kevés a megélhetéshez, mégis visszatart a munkavállalástól...

Még ellentmondásosabb a járadék minimumának a szerepe. Tiszta biztosítási rendszerbe ez a kategória nem illik bele, mint ahogy a legtöbb országban nem is része a munkanélküli biztosításnak. A minimális létbiztonság garántálása ugyanis a szociális segélyezés feladata. Ennek a második biztonsági

hálónak a hézagossága miatt került be a hazai szabályok közé az a kötelezettségvállalás, amely a járadék alsó határaként a mindenkori minimálbért (1992-ben 8000 Ft) jelölte meg, illetve a keresetek ettől elmaradó szintje esetén a munkával szerzett jövedelemmel azonos ellátást biztosít.

1992 szeptemberében 8814 Ft volt a munkanélküliek egy főre eső átlagos bruttó járadéka, ami bizony igen alacsony. Ráadásul a 8000 Ft alatti ellátásban részesülők aránya 60%-ot ért el. Ez sok tényező következménye. Többek között amiatt állt elő, mert a munkanélküliek közül sokan a folyósítási idő második felét töltötték, s így csak 50% volt a keresetpótlási rátájuk. Ennek a hatásnak a kiszűrésére megvizsgáltuk az új belépők adatait is. Azok között, akik augusztus 20. és szeptember 20. között kaptak először ellátást, a járadékküszöb alatti támogatásban részesülők aránya már jóval alacsonyabb, de még így is 49%.

Az ebbe a körbe tartozók munkanélküliséget megelőző keresete – a 70%-os korlátot figyelembe véve – maximum 11 500 Ft lehetett. A pótlási ráta azonban a garantált járadékminimum miatt a keresetcsökkenéssel fordított arányban nő, amíg csak el nem éri a 100%-ot, a 8000 Ft körüli és az alatti havi bérrel rendelkezőknél. Ezek arányát szakértők az ellátásban részesülők egyharmadára becsülik. Mivel ők ugyanannyit kapnak munkanélküli járadék-ként, amennyiért korábban dolgoztak és társaik közül ma is dolgoznak, anyagilag nemigen motiváltak az újra elhelyezkedésre. Sőt, kifejezetten ellenérdekelték ebben, mert egy olyan állást, aminek a bére nem haladja meg a járadékukat, jogszerűen visszautasíthatnak. Márpedig a munkaerőpiaci viszonyokat és a járadékosok összetételét ismerve jobb anyagi feltételre aligha számíthatnak.

A minimálbérrel azonos munkanélküli járadékok nagyarányú jelenléte megnehezíti a munkanélküliek újra elhelyezkedését támogató aktív munkaerőpiaci programok alkalmazását is. A felkínált bérnek ugyanis ebben az esetben is magasabbnak kell lennie a járadék összegénél – ellenkező esetben a munkanélküli nem kényszeríthető a programban való részvételre. Mivel az aktív programok forrásait a költségvetésből fedezett Foglalkoztatási Alap biztosítja, ez nemcsak a deficitet növeli, hanem bérfelhajtó hatást gyakorol a nem szubvencionált munkakörökre is. Nyilvánvalóan nem szerencsés a költségvetésből folyósított támogatással bérversenyt kezdeményezni, főleg annak tudatában, hogy vannak ágazatok (pl. a mezőgazdaság), ahol a foglalkoztatottaknak nem tudják garantálni még a 8000 Ft-os – 1993-tól 9000 Ft-os – minimálbért sem. Ezért szerencsés, hogy az 1993 elejétől hatályba lépett törvénymódosítás elszakította a járadékminimumot a minimálbértől. Az utóbbi 9000 Ft-ra, az előbbi pedig csak 8600 Ft-ra emelkedett.

Lyukas a háló

A hazai munkanélküli biztosításba azért kerültek be „rendszeridegen” elemek, mert egyidejűleg nem épültek ki a munkanélküli segélyezés feltételei. Az utóbbinak kellett volna gondoskodnia azokról a munkanélküliekről, akik a biztosítás jogosultsági kritériumainak még, vagy már nem felelnek meg. Ezt a funkciót a szociális-jóléti ellátásra sem lehetett bízni, mert a munkavállalási korúak – ha nem is voltak képesek elhelyezkedni – a munkanélküli biztosítás létrejöttékor még ki voltak zárva ennek keretei közül. Ez a körülmény vezetett oda, hogy a munkanélküli biztosítási rendszerben kapott helyet a pályakezdő munkanélküliek segélyezése, hogy a járadékfolyósítási időt túl hosszúra szabták és a minimálbérben garantálták a járadék alsó határát. Ezekből a feltételekből azóta is folyamatosan engedni kell (lásd folyósítási idő csökkentése), és így is csak nagy áldozatok árán finanszírozható a rendszer.

Egyidejűleg történtek bizonyos intézkedések a munkanélküliek „második” védelmi hálójának a kiépítésére, ami a szociális-jóléti rendszerben kapott helyet. Sor került a munkanélküliek szociális támogatásának a bevezetésére, amire az a munkanélküli jogosult, aki kimerítette a járadékfolyósítási idejét, illetve azóta létesített új munkaviszonyt, de ez nem elég hosszú a jogosultság ismételt megszerzéséhez. A segély csak annak jár, akinek a háztartásában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a mindenkori özvegyi nyugdíj minimumát. A támogatás összege 1992-ben 4000 Ft volt. Ehhez csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy a KSH szerint 1992 első felében egy két felnőtt és két gyerekkel rendelkező városi háztartásban 8744 Ft, egy falusiban pedig 8203 Ft volt az egy főre eső havi létminimum.

Mindaddig, amíg a megélhetéshez a járadékküszöbként szolgáló hivatalos minimálbér sem nyújt fedezetet, *időszerűtlen* felvetni azt az egyébként nemzetközileg elfogadott javaslatot, hogy a munkanélküli biztosítási rendszert mentesíteni kell a létminimum garantálásától, és ezt a funkciót a szociális segélyezés keretei közé kell illeszteni.

Végül: mi legyen a pályakezdő munkanélküliek segélyezésével? Egyre többen belátják, hogy ez ésszerűtlen megoldás. Az erre fordított pénzt inkább a fiatalok képzésére kellene felhasználni.

Azok számára, akik az általános iskolát nem végezték el, ismeretpótló és orientáló képzést szükséges nyújtani. A szakképesítéssel rendelkezők számára a munkaadói képviseletek (VOSZ, IPOSZ, KISOSZ stb.) bevonásával egyebek között olyan képzési formákat kell találni, amelyek alkalmassá teszik őket saját vállalkozások indítására is. A középiskolát végzettek elhelyezkedési esélyei a gyakorlati fakultációk számának növelésével, illetve specializált képzést adó ötödik évfolyamok indításával növelhetők. Végül a felsőoktatási intézmények a felvételire előkészítő, nulladik évfolyamok megszervezésével és a távoktatási formák megteremtésével vehetnek részt az ifjúsági munkanélküliség kezelésében.

A leglátványosabb változás a munkanélküliség finanszírozásában következett be. A bevezetés évében a munkáltatóknak bérköltségük másfél, a munkavállalóknak pedig fél százalékát kellett befizetniük a Szolidaritási Alapba. Ez 1992-ben 5, illetve 1%-ra nőtt, 1993-ban pedig 7, illetve 2% lesz. A bérek közterhei a TB-járáulékkal együtt olyan magasak, hogy útját állják a természetes munkahelyteremtésnek. Márpedig ennek megélénkülése nélkül a munkanélküliséggel megbirkózni nem lehet.

A munkanélküliek megélhetése, elszegényedése

Tardos Katalin

1991 első félévében a munkanélküliek két speciális csoportjáról: a munkanélküli segélyből kizártakról és a tartós munkanélküliekről (járadékosokról) készítettem felmérést Somogy megyében. A mintába egyrészt azok a munkanélküliek kerültek, akiket a munkaügyi központ 1990 során zárt ki a munkanélküli segélyből, másrészt pedig azok a tartós munkanélküliek, akik 1990 során már több mint egy éve munkanélküli segélyen éltek. 1990-ben Somogy megyében 138 főt zártak ki a munkanélküli segélyből. A teljes körű mintavétel azonban nem sikerült, mert a 138 fő 42%-át nem találtuk meg vagy nem volt hajlandó válaszolni. Így a minta végül 80 főt számlált (58%). 1990-ben Somogy megyében 97 fő számára kezdték meg az átmeneti munkanélküli járadék folyósítását. A kizártakhoz képest a járadékosok közül arányosan több embert sikerült megtalálnunk: összesen 71 emberrel töltöttük ki a kérdőívet (73%).

A kizárás általában a munkanélküli segély folyósításának első három hónapjában történt, és a kérdezés időpontjában a kizártak közel fele már elhelyezkedett. A járadékosok körében az elhelyezkedettek aránya sokkal alacsonyabb volt: alig haladta meg a 10%-ot. Tehát a kizártak életútját viszonylag rövidebb ideig szakította meg a munkanélküliség, de néhány hónapig mindenfajta jövedelem nélkül maradtak, míg a járadékosok folyamatosan kapták – igaz, nagyon alacsony összegű – munkanélküli járadékukat. Ebben az írásban azt vizsgálom, hogy a két különböző élethelyzet hogyan hatott a munkanélküliek megélhetési viszonyaira.

A kérdezés során sok olyan lakásban jártunk, ahol a *környezet tartós* és nem újkeletű *szegénységről árulkodott*. A szociológiában a környezet jellege, állapota hagyományosan a társadalmi helyzet egyik fontos mutatója. A kutatás során megismert állapotok ezzel szemben nagy eltéréseket mutattak. Az természetes, hogy a kifejezetten szegény, lepusztult körülmények között élők körében találtuk legnagyobb arányban a régóta nagy szegénységben élőket. Figyelemre méltó azonban, hogy a középosztályi környezetben élők 12%-ának, a szerény kispolgári környezetben élők 24%-ának és a szegényes, de rendezett körülmények között élők 34%-ának kritikus mértékben romlott az életszínvonala, és a minimális megélhetés feltételei is veszélybe kerültek az elmúlt időszakban.

A munkanélküliség majdnem mindenkinél törést okozott a megélhetés fel-

tételeinek biztosításában. *A munkanélküliek több mint háromnegyedének csökkent az életszínvonal a munkanélküliség ideje alatt.* Ezen belül az „új szegények” (akiknek a közelmúltban olyan mértékben romlott az életszínvonal, hogy a minimális megélhetésük is veszélybe került) és a „rég szegények” aránya együtt 38%. A szegénységet legjobban azzal a kérdéssel lehetett „mérni”, hogy problémát jelent-e az alapvető élelmiszerek beszerzése. Az előző adattal összhangban, a munkanélküliek 38%-ának okoz gondot az alapvető élelmiszerek beszerzése. *Külön kell szólni arról, hogy az idősebb munkanélküliek körében nagyobb mértékű az elszegényedés, mint a fiatalabbaknál.* A 45 évesnél idősebbek körében az „új szegények” valamint a „rég szegények” aránya együttesen 48%-ot tesz ki. Az idősebb munkanélküliek 57%-ánál (!) nehéz az alapvető élelmiszerek beszerzése. *A munkanélküliség növekedésével tehát az időskori elszegényedés fokozódni fog.* Az aktív kor végén járó munkanélkülieket kifejezetten hátrányosan érinti, hogy a munkanélküli segély összege alapján számolják a rokkantnyugdíjat, a karkedvezményes vagy az öregségi nyugdíjat. Hiszen a munkanélküli segély is legfeljebb az utolsó átlagkereset 70%-a. A nyugdíj kiszámításánál is szorzókulcsot használnak, ez tovább csökkenti a nyugdíj összegét. Ezen a minimális nyugdíj intézménye sem segít, hiszen azokban az esetekben, amikor a saját jogon szerzett nyugdíj nem éri el a minimális nyugdíj összegét, akkor az alacsonyabb összeg lesz a meghatározó. Tehát a hivatalos minimális nyugdíj nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban ne állapíthatnának meg annál alacsonyabb összegű nyugdíjat.

A 45 évesnél idősebbek körében tapasztalható nagyobb mértékű elszegényedést részben a járadékosok felülreprezentáltsága magyarázza. *Össességében véve a járadékosokat nagyobb mértékben sújtja az elszegényedés, mint a kizártakat* (lásd a 76. oldalon lévő táblázatokat). A járadékosok kiinduló helyzete eleve rosszabb volt, mint a kizártaké. Utolsó munkahelyükön lényegesen alacsonyabb volt az átlagkeresetük. Ennek megfelelően a munkanélküli segély induló átlagos összege is alacsonyabb a járadékosoknál, mint a kizártaknál. A járadékosok 62%-a 4000 forintnál kevesebb munkanélküli segélyt kapott a munkanélküliség első félévében, a kizártak csoportjában „csak” 42% volt az ilyen alacsony munkanélküli segélyben részesülők aránya. A járadékosoknak hosszú távon be kellett rendezkedniük arra, hogy ilyen alacsony a havi jövedelmük. A két csoport jövedelmi viszonyainak elemzésekor ki kell térnünk a háztartások eltérő gazdasági összetételére is. A kizártakhoz képest a járadékosoknál a háztartásokban alacsonyabb az aktív dolgozók aránya, és magasabb az inaktívaké. A járadékosoknál átlagosan minden harmadik családban van munkanélküli a megkérdezettől kívül, a kizártaknál átlagosan csak minden ötödik háztartásban van két munkanélküli.

A járadékosok rosszabb „induló” helyzetét támasztja alá, hogy a kizártakhoz képest jóval nagyobb arányban laknak kifejezetten szegény, lepusztult körülmények között (28%, ill. 16%). A kizártakhoz képest a járadékosok körében magasabb azoknak az aránya, akiknek kritikus mértékben romlott az élet-

színvonala (28%, ill. 22,5%), és akik régóta nagy szegénységben élnek (14%, ill. 12,5%). Az alapvető élelmiszerek beszerzése is nagyobb gondot jelent a járadékosoknak, mint a kizártaknak. A kizártak 34%-ának jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése, a járadékosok esetében pedig 42%-nak. Összefoglalva az eddig elmondottakat: *a tartós munkanélküliség – a munkanélküli járadék folyamatos folyósítása ellenére – végzetesebb hatással van a családok amúgyis törékenyebb megélhetésére, mint a kizártak rövidebb ideig tartó, néhány hónapos segély nélküli munkanélkülisége.* Az életszínvonal drasztikus csökkenését döntően a munkanélküliség időtartama befolyásolja. Azok a kizártak viszont, akik a kizárás után 6–8 hónappal sem találtak munkahelyet, adott esetben sokkal rosszabb helyzetbe is kerülhetnek mint némely járadékos. Ezeknél a munkanélkülieknél a járadékosokéhoz hasonló mértékű szegénységet találtunk. Az egy főre eső jövedelem megoszlása is azt mutatja, hogy a kizártak csoportján belül jobban polarizálódtak az élethelyzetek, mint a járadékos tartós munkanélküliek esetében. A kizártak a legalacsonyabb és a legmagasabb egy főre jutó jövedelem kategóriájában szerepelnek nagyobb arányban. A kizártak 15%-ának háztartásában az egy főre jutó jövedelem 3000 Ft-nál alacsonyabb. Ezek azok a családok, amelyek gyakorlatilag a családi pótlék összegéből kénytelenek „megélni”. Az újra munkába álltak nagyobb aránya miatt a kizártak körében jelenleg magasabb az egy főre jutó jövedelem átlaga, mint a járadékosoknál (6575 Ft, illetve 5360 Ft), de ez nem változtat azon a tényen, hogy *mindkét csoport túlnyomó többsége a hivatalos létminimum alatt él.*

Vitás kérdésnek számít manapság, hogy a háztáji gazdálkodás mennyiben tölt be jövedelemkiegyenlítő funkciót, és mennyiben nyújt biztonságot a család élelmiszer-ellátásában. Mind a kizártaknál, mind a járadékosoknál a megkérdezettek fele (52%-a) rendelkezik háztáji gazdasággal. A háztáji gazdálkodás jellegében sem különbözik egymástól számottevően a két csoport. A háztartás élelmiszerszükségletét az esetek 20%-ában a háztáji csak részlegesen elégíti ki. További egyötöde túlnyomórészt kielégíti a háztartás élelmiszer-szükségleteit, és *kb. 10%-ban termelnek a háztáji gazdaságban eladásra is.*

A háztáji gazdálkodás csökkentette, de egyáltalán nem szüntette meg a munkanélküli háztartások alapvető élelmiszerekkel való ellátásának problémáját. A háztáji gazdasággal nem rendelkező munkanélküliek 46%-a számolt be az alapvető élelmiszerek beszerzésének nehézségéről. De a háztájival rendelkező munkanélküli háztartások 30%-a is jelezte, hogy az elmúlt időszakban probléma volt számukra az alapvető élelmiszerek megvásárlása. A falusi munkanélküliek körében annak ellenére nagyobb a szegénység mértéke, hogy a városi munkanélküliekhez képest kétszer annyian rendelkeznek háztájival, de a legrosszabb helyzetben azok a falusi munkanélküliek vannak, akik nem rendelkeznek háztáji gazdasággal.

Munkanélküliség, feketemunka, vendégmunka

Hárs Ágnes

Ez az írás a nagyszámú *külföldi* Magyarországra áramlásával és a *munkanélküliség* radikális növekedésével kapcsolatos következményeket, azok *munkaerőpiaci hatását* veszi célba. Keveset tudunk a – hosszú ideig alig kutatott – kelet-európai migrációról. Váratlan gyorsasággal és nagy számban jelentek meg külföldiek – *részen* munkavállalási szándékkal – Magyarországon. Általánossá vált az a vélekedés is, hogy a hazai munkanélküliséget a külföldiek jelenléte ha nem is okozza, de kétségkívül rontja.

Az idegen munkaerő

A korábbi időszakban is voltak kis létszámban (néhány ezer fő) szervezett-ellenőrzött módon munkavállalói szerződéssel nálunk dolgozó külföldiek. Ennek a természete lényegesen eltért napjaink nem tervezett áramlásaitól, leginkább a nyugati országok 60-as és 70-es éveire jellemző munkaerőtoborzási programokhoz hasonlítható (hogya a „testvéri segítségnyújtás” ideológus mázától eltekintünk). Jelentőségük is messze elmaradt a jelenlegi külföldi munkavállalásokétól – ámbár munkaerőpiaci szerepük egyértelmű volt: az erőforráskorlátos helyzetben az örökösen hiányzó segédmunkaerő valamint a hiányszakmák pótlására szolgált. Az akkori kapcsolatok maradványai – mindenekelőtt például a lengyel munkaszerződések – ma is léteznek.

Az utóbbi években a Magyarországra érkező külföldiek spontán áramlásának természete alapvetően más: lehetnek menekültek, bevándorlók, időszakosan vagy tartósan hazánkban munkát vállalók, végezzék azt legálisan vagy illegálisan. A munkavállalási engedéllyel, hivatalosan, vendégmunkásként Magyarországon dolgozó külföldiek – a bevándorlóként, menekültként munkát keresők mellett – csupán egy, mégpedig kisebb részét alkotják azoknak, akik nálunk „munkaerőkínálati többletként” jelentkeznek. Jelentősebbnek tűnik ennél a turistaútlevelemmel Magyarországon munkát keresők nehezen becsülhető száma, valamint azoké, akik illegálisan tartózkodnak itt és akik jórészt szintén munkát keresőként jelentkeznek (ami korántsem jelenti, hogy bűnözőkről vagy egyéb veszélyes tevékenységeket végzők csoportjáról lenne szó, hanem például tartózkodási engedélyük lejárta után is maradni szándékozókról). Ténylegesen megbízható adat nincs arról, hányan tartózkodnak

az országban legálisan, illetve illegálisan. Közszájon forgó – a Belügyminisztérium köreiből származó – információ szerint 100 000 fő körülire „szokás tenni” az illegálisan itt tartózkodók számát, és legalább ennyien vannak a legálisan itt tartózkodók.

A menekültek, a bevándorlók, valamint az illegálisan itt tartózkodók, illetve turistaként érkező munkavállalók mind lehetséges szereplői a magyar munkaerőpiacnak. Míg az első két csoport legálisan végez munkát, az utóbbi kettőnek még a számbavétele is szinte kilátástalan.

Keveset tudunk arról is, hogy a hazánkba érkező külföldiek közül hányan akarnak nálunk dolgozni – és ténylegesen mennyien dolgoznak. Nehezen kideríthető, hogy egy külföldi kizárólag *politikai okok miatt érkezik-e*, vagy részben gazdasági okok miatt, hogy tartózkodása átmeneti vagy tartós marad-e. Az utóbbi évtizedeket világszerte az a tendencia jellemzi, hogy a gazdasági okok miatti migráció lehetősége korlátozott, míg van bizonyos lehetőség a politikai okok miatti menekülésre. Így a politikai okok miatti menekülés érvei kerülnek túlsúlyba olyankor is, amikor inkább gazdasági migrációról lehet szó (pl. a családegyesítés, névházasság stb.). Az esetek nem kis részében a külföldiek Magyarországra áramlásának célja feltehetőleg más volt, mint ami megvalósult belőle.

Az áramlásokban a különféle (főképp családi) hálók szerepe meghatározó és a migráció gyorsulása, összetételének változása irányába hat. Leegyszerűsítve, ha egy migrációs folyamat valahol, valamiért beindult, az az informális hálókön keresztül tovább él. Így van ez a nyugat-európai, csökkenni nem akaró, idegen munkaerővel kapcsolatban éppúgy, mint azok esetében, akik áttelepültek és menekülteként főképp Erdélyből Magyarországra érkezettek követik és akik közül sokan feketemunkát vállalnak. A legutóbbi időkben a délszláv politikai válság miatt érkezők létszáma vált meghatározóvá, de az okok esetükben is nemegyszer gazdaságiak. A nemzetközi (és az elmúlt évekbeli hazai) tapasztalatok alapján feltételezhetjük, hogy a délszláv menekültek – bár terveik szerint csupán ideiglenesen kívánnak maradni – huzamosabb ideig fognak itt tartózkodni.

A munkaerőpiac szempontjából mégis a Romániából érkezők szerepe a legjelentősebb Magyarországon. Ismeretes természetesen a kínaiak sokszor szóbakerülő szerepe és egyéb külföldiek sajátos – pl. piaci – jelenléte. A 80-as évek folyamán azonban mind a bevándorlás, mind a menekültáramlás döntő arányban Romániából érkezőket jelentett. Ezért a további elemzéskor alapvetően a romániai-erdélyi munkavállalókra gondolunk.

A hazai munkaerőpiac védelme

A külföldiek megjelenésével egyidejűleg a hazai munkaerőpiacon romlottak az elhelyezkedési esélyek; igen gyorsan növekvő munkanélküliség mellett lényegében nincsenek regisztrált üres munkahelyek. Ez nem jelenti azt, hogy

nincsenek új munkahelyek, munkalehetőségek (mindenekelőtt az új vállalkozások körében). Másrészt természetesen magas munkanélküliség mellett is vannak nehezen vagy egyáltalán be nem tölthető üres munkahelyek. Miközben jelentős és növekvő a munkanélkülivé válás, a kiáramlás a munkanélküliek köréből ennél lényegesen szerényebb ütemű. Amennyiben valaki munkanélkülivé válik, az onnan kikerülés esélye egy számottevő csoport számára igen csekély.

Érthető és elengedhetetlen tehát a hazai munkaerőpiac védelme a külföldi munkaerővel szemben. Ennek érdekében a külföldiek foglalkoztatását korlátozó szabályozás az elmúlt években egyre szigorúbbá vált. A Foglalkoztatási Törvény 1991 elején – a korábbi ÁBMH elnöki rendelkezéssel egyezően – arról intézkedik, hogy külföldi csak engedély alapján végezhet munkát, valamint hogy a kivételeket és az engedélyezés részletes szabályait a Munkaügyi Miniszter rendeletben állapítja meg. Ennek megfelelően 1991 októberében a Munkaügyi Miniszter rendelete a munkavállalás engedélyezési eljárását erőteljesen megszigorította.

A munkavállalási engedélyek száma azonban igen alacsony, és összességében elenyészőnek – a jéghegy csúcsának – tűnik a külföldiek által vállalt munkához képest. Miközben az engedélyek szigorítása nyomán csökkenésről beszélhetünk, a szabályozás főként az ún. primér munkaerőpiaci foglalkoztatásra irányul, ahol az állások biztonsága, a kollektív béralkukban meghatározott bérszínvonal és a hazai munkaerőéhez hasonló munkafeltételek a jellemzők. A biztos jogi státusú, jórészt szakképzett külföldi munkavállalók egy meghatározott, igen kicsi csoportját jelentik az összes külföldinek.

A hazai munkaerőpiacon inkább szekunder, szakképzetlen, ideiglenes külföldi munkavállalókat látunk, akiket jobbára átmeneti, rövid távú, alacsony státusú munkákra alkalmaznak, akiket nem érintenek a munkaerőpiac elsődleges szektorában lehetséges előrejutási utak. Ők rövid idő alatt akarnak itt pénzt keresni, mondhatni „instrumentális” a viszonyuk a munkához. Ezek a munkavállalók jórészt feketén dolgoznak, tevékenységük elterjedtségéről, nagyságrendjéről és jellegéről csak igen szórványos ismeretekkel bírunk.

Verseny a feketemunka piacán

A fekete (nem adózó) munkavégzés természetesen nem a külföldiek kizárólagos területe. Ez mind a főállás melletti kiegészítő jövedelemszerzésben, mind a főtevékenység esetében igen elterjedt a magyar gazdaságban, amint erre Lackó Mária elemzése rámutat, aki egészen 1989-ig követi végig ökonometriai módszerekkel az illegális gazdaság alakulását és növekedését Magyarországon. Arra az eredményre jut, hogy a mai átmeneti korszakot a szocialista rendszerben kialakult illegális gazdaságnál jóval nagyobb illegális gazdaság jellemzi.

Gábor R. István elemzése megerősíti a fenti vélekedést, amikor a második

gazdaság átalakulásának kérdőjeleiről az alábbiak szerint fogalmaz. „.... a nagyüzemi foglalkoztatás gyors zsugorodásának a kisvállalkozói szektor fejlődési pályájára nézve súlyos mellékhatásai vannak. Az e szektorba hirtelen bezúduló többlet munkaerő-kínálat kifejezetten az olcsó bérű munkaerő foglalkoztatására épülő, csekély állásbiztonságot nyújtó s alacsony tőkeigényű üzletágak, technológiák és üzemformák terjedésének kedvez, amelyek a vállalkozók számára – a dolog természeténél fogva – könnyű kibúvót kínálnak a közteherviselési kötelezettségek alól. [...] A nagyüzemi szektorbeli munkaerőpiac összehúzódásának ez a kisvállalkozói szektorba „átcsordul” (spill-over), gazdaságunk újfajta dualizálódása felé mutató hatása – noha a fekete foglalkoztatás folytán nyilvánvalóan tompítottan, a bejelentett munkavállalók nem regisztrált munkadíjai miatt viszont eltúlzottan – a hivatalos bérstatisztikából is kitűnik.”

A munkaerőpiacról kiszoruló, elhelyezkedni nem tudó munkanélküli számára elkerülhetetlennek látszik valamifajta jövedelemszerzési kényszer. Elfogadható ugyan, hogy az új állásig a segélynek kell a munkanélküli számára szerény (de az álláskeresésre ellenőszközően semmiképpen nem ható) megélhetést biztosítania, ám a törvény önmagában is ellentmondásos. Egyre erősödnek a munkanélküliek foglalkoztatását korlátozó szándékok. Míg a Foglalkoztatási Törvény a segély mellett 8000 Ft jövedelmet biztosító legális foglalkoztatást engedélyez, a törvény módosítása a segélyek reménybeli csökkentése érdekében igen drasztikusan kívánja a segély összegét, valamint a jogosultság időtartamát egyidejűleg csökkenteni és az ellenőrzést erősíteni. Amennyiben számbavesszük, hogy például:

- 1992. május 20. és június 20. között segélyben részesülők mindössze kb. 10%-a kap (bruttó) 12 000 Ft-nál több segélyt,

- mintegy 70%-uk 30 évnél idősebb, tehát vélhetően családfenntartó (vagy legalábbis ellátó) és

- 60%-uk férfi, tehát a családi jövedelmekben domináns résztvevő, úgy jogosnak tűnik annak vélelme, hogy a munkanélküliek számottevő része végez kiegészítő vagy rendszeres jelleggel egyéb munkát. És megbukni látszik az az igyekezet, hogy ezt ellenőrizzék. Kellemetlen és igen drága lenne, az önkormányzatnak minden bizonnyal többbe kerülne felfedni a segélyek kijátszását, mint amit az ily módon számára befolyó – letiltott – segély használat jelenthet. A gazdaságban makacs hajlam van arra, hogy bizonyos szabálytalanságok fennmaradjanak. A zsidvásár minden adminisztratív intézkedés ellenére visszatér. Természetesen a segélyezés ellenőrzésére önmagában szükség lenne, de megfelelő módszert ilyen feltételek mellett nehéz találni.

Reális lehetőséget jelenthet tehát a szerény munkanélküli ellátást kiegészítő feketemunkából származó jövedelem a hazai munkanélküliek számára. Hasonló – nem regisztrált – tevékenységeket végezhetnek azok a külföldi munkavállalók is, akik nem rendelkeznek munkavégzésre jogosító engedéllyel.

A külföldiek munkavállalása tehát feltehetően abban jelent elsődleges ve-

szélyt, hogy valós versenyt teremtsen a munkanélküliek és a külföldiek nem legalizált (fekete) foglalkoztatása területén a munkaerőpiacról kiszoruló hazaiak és az oda – feketén, illegálisan – belépni kívánó külföldiek között.

A munkaerőpiac szándékolt védelme korlátozza a legális foglalkoztatást, ezzel növeli – egyben ellenőrizhetetlenné teszi – a fekete foglalkoztatást, mivel a *legalizálható tevékenységeket is az illegális területekre tereli*. Ez a kérdés kulcsfontosságú a hazai munkaerőpiac szempontjából. És itt nemcsak a vándormunkásokról, hanem például a hazai munkanélküliek szigorodó mellékkereseti/melléktevékenységi szabályozásáról is szó van.

Lehet-e eredményes a munkanélküliek ellenőrzése és a külföldieket kizáró szigorítás rendszere? A fentiek alapján feltételezzük, hogy (1) a feketén dolgozó munkanélküliek esetében drágább az ellenőrzés, mint annak haszna. Továbbá a kialakult közvélekedés sem megfelelő terep az állam előli eltitkolás felfedésére. (2) Amennyiben egy migrációs folyamat valahol, valamiért beindult, az – a tapasztalatok szerint – az informális hálókon keresztül tovább él. Amennyiben valóban ez az empirikus tapasztalatunk mögötti valós elméleti magyarázat, úgy nem nagyon valószínű, hogy rövid életű jelenségről lenne szó.

Egy jól definiált, gazdasági megfontolásokra, elméleti és empirikus alapokra épülő, *egyértelmű szabályozás* adhat mindehhez támpontokat. Ám van-e ehhez elég ismeretünk? Legyen az bármily sürgető, inkább csak reménykedhetünk egy *megfontolt* szabályozás gyors megszületésében.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák

A gazdasági aktivitás arányai 1989/1990-ben (%)^{*}

Ország	Férfi	Nő
Ausztria	81,3	55,7
Belgium	72,4	51,6
Dánia	85,9	77,3
Egyesült Államok	85,6	68,1
Egyesült Királyság	87,1	67,4
Észak-Amerika	85,7	68,2
Európai OECD országok	80,6	54,1
Finnország	80,8	72,9
Franciaország	75,4	56,4
Görögország	75,4	43,3
Hollandia	81,1	52,0
Írország	82,7	37,5
Japán	87,9	60,3
Magyarország (1989.I.1.)	82,5	75,5
(1992.I.2.)	78,2	72,3
Németország	82,2	54,5
Norvégia	84,4	71,2
OECD együtt	83,7	60,0
Olaszország	78,4	44,7
Portugália	85,0	61,0
Spanyolország	66,7	33,3
Svájc	94,6	59,6
Svédország	85,9	81,5

^{*} A gazdaságilag aktív népesség aránya a 15–64 éves népesség százalékában.

Forrás: *OECD Employment Outlook*, 1991, July, 256. old.
H. tábla.

A foglalkoztatottak számának évi átlagos változása és a munkanélküliség aránya 1980–1991 (%)

Ország	Munkanélküliség (%)				Foglalkoztatottak száma			
	1980–88	1989	1990	1991	1980–88	1989	1990	1991
OECD (24 ország)								
átlaga	7,5	6,4	6,2	7,1	1,1	1,8	1,3	0
Európai OECD								
országok átlaga	9,1	8,5	8,0	8,7	0,5	1,6	1,6	-0,1
Közös Piaci								
országok átlaga	9,6	9,0	8,4	9,0	0,3	1,7	1,7	-0,1
Ausztria	3,1	3,2	3,3	3,5	0,1	1,0	1,8	1,2
Svájc	0,6	0,6	0,6	1,1	0,5	1,1	1,2	0,5
Svédország	2,2	1,4	1,5	2,8	0,5	1,5	0,9	-1,0
Belgium	11,3	9,3	8,8	8,8	-0,2	1,3	0,9	0,1
Dánia	8,9	9,3	9,6	9,8	0,8	-0,7	-0,5	-0,4
Hollandia	8,6	7,4	6,5	6,5	0	1,7	1,9	0,7
Norvégia	2,5	4,9	5,2	5,1	1,3	-2,4	-0,6	0,6
Finnország	5,1	3,5	3,4	5,9	0,5	1,6	-0,1	-3,2
Egyesült Királyság	10,0	6,2	5,5	8,2	0,4	3,1	1,5	-3,4
NSZK	5,6	5,6	5,1	5,0	0,3	1,3	2,5	1,7
Franciaország	9,0	9,4	9,0	9,4	-0,1	1,2	1,1	0,1
Írország	14,1	15,6	14,0	14,7	-0,7	-0,1	2,8	0,6
Spanyolország	18,1	17,3	16,2	15,9	0	4,1	2,7	1,3
Magyarország	0	0,3	0,9	5,1 ^a	-0,4	-0,6	-3,1	-10,3

^a1992. I. félévi átlag: 9,2, 1992. augusztus hó: 11,1

Forrás: *Employment Outlook*, 1991, July, 1.2 és 1.3 tábla.

A foglalkoztatottak, a munkanélküliek és az aktív álláskereső hiányában inaktívnak minősülők százalékos aránya a munkaképes korú népességén belül nemeként, néhány országban 1985-ben (%)

Ország	Foglalkoztatottak	Munkanélküliek	Inaktívak, akik szeretnének elhelyezkedni, munkába tudnának állni, de nem keresnek munkát
Ausztrália			
férfiak	70,6	5,8	2,6
nők	43,0	4,0	9,2
Egyesült Királyság			
férfiak	66,9	8,9	1,9
nők	44,1	5,3	3,8
Japán			
férfiak	75,6	2,2	1,6
nők	45,8	1,3	6,6
Kanada			
férfiak	65,6	9,8	2,1
nők	47,3	6,3	2,2
Svédország			
férfiak	74,4	2,1	0,5
nők	66,1	2,0	0,7

Forrás: OECD Employment Outlook, Paris, 1987, 129. old.

A foglalkoztatottak szektorok szerinti megoszlása a Közös Piac átlagában és néhány országában

	Közös Piac átlaga 1991-ben	Dánia	Hollandia	Olaszország	Spanyol- ország	Magyarország 1992	
		1990-ben				KSH szerint	Korrigált becslés
Mezőgazdaság	6,2	7,9	5,4	8,8	12,8	13,9	13
Ipar- és építő- ipar	31,3	37,0	35,2	37,2	40,9	35,4	32
Szolgáltatás	62,3	54,6	58,5	54,0	46,4	50,7	55
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: OECD Employment Outlook, 1992.

**Az átlagos munkanélküliség rátája az OECD-országokban
és Magyarországon 1981-90-ben (%)**

Spanyolország	18,80
Írország	15,00
Magyarország 1992. november	
Belgium	11,50
Nagy-Britannia	10,00
Kanada	9,50
Franciaország	9,40
Dánia	9,10
Hollandia	9,00
Magyarország 1991. december	
Ausztrália	7,70
Portugália	7,40
USA	7,30
Görögország	7,00
Németország	6,00
Finnország	4,90
Új-Zéland	4,60
Ausztria	3,30
Norvégia	2,90
Magyarország 1991. február	
Japán	2,60
Svédország	2,20
Magyarország 1990. december	
Svájc	0,60

Forrás: *OECD Employment Outlook*, 1991; és Országos
Munkaerőpiaci Központ.

A munkanélküliség rátája és a havi beáramlás néhány OECD-országban 1988-ban és Magyarországon 1991-ben

Ország	Ráta	Havi beáramlás	Stacioner hossz (hónap)*
	Aktív népesség = 100		
<i>Csekély beáramlás, hosszú átfolyás</i>			
Spanyolország	23,6	0,2	105
Belgium	8,3	0,2	50
Dánia	9,4	0,8	11
Magyarország			
1991. december	8,5	0,7	11
NSZK	6,6	0,4	16
Hollandia	10,1	0,4	25
<i>Erős beáramlás, gyors átfolyás</i>			
Kanada	8,3	2,6	3
USA	5,8	2,2	3
<i>Csekély beáramlás, gyors átfolyás</i>			
Japán	2,6	0,5	5
Magyarország			
1991. február	2,7	0,4	7
Svédország	1,6	0,5	3

*Ha ennyi hónapig tartana a munkanélküliség átlagosan, akkor a jelzett beáramlás mellett éppen a jelzett ráta állandósulhatna.

Forrás: R. Layard, R. Jackman és S. Nickell: *Unemployment – Macroeconomic performance and the Labour Market*. Oxford University Press, 1991, 222. old., valamint *Munkaerőpiaci helyzetkép*, OMK, 1991. december.

**A regisztrált és a munkaerő-felmérésben kimutatott munkanélküli népesség
Nagy-Britanniában és Magyarországon**

Nagy-Britannia, 1989 tavasza

Regisztrált összesen: 1 780 000

(29%)

(71%)

Regisztrált, de a munkaerő-felmérés szerint nem munkanélküli	Regisztrált és a munkaerő-felmérés szerint is munkanélküli	Nem regisztrált, de a munkaerő-felmérés szerint munkanélküli
510 000	1 270 000	590 000

(68%)

(32%)

Munkaerő-felmérésben összesen: 1 860 000

Magyarország, 1992. I. negyedév

Regisztrált összesen: 444 000

(31%)

(69%)

Regisztrált, de a munkaerő-felmérés szerint nem munkanélküli	Regisztrált és a munkaerő-felmérés szerint is munkanélküli	Nem regisztrált, de a munkaerő-felmérés szerint munkanélküli
138 000	306 000	115 000

(73%)

(27%)

Munkaerő-felmérésben összesen: 421 000

Forrás: Statistical Services Division: Measures of Unemployment. *Employment Gazette*, 1990. október, 509. old., valamint KSH: A lakossági munkaerő-felmérés 1992. I. negyedévi eredményei, Sokszorosítás, 1992.

**A munkanélküli biztosítási rendszerek által garantált keresetpótlás mértéke
néhány fejlett piacgazdaságban***

Ország	A keresetpótlás mértéke (%)	A keresetpótlás aránya a termelőmunkások 1988. évi átlagkeresetéhez viszonyítva (%)		
		egyedülálló	munkában álló	eltartott
			házasállással rendelkező	
			munkanélküliek esetében	
Ausztria	–	41	41	44
Belgium	60	60	60	60
Dánia	90	64	64	64
Egyesült Királyság	–	16	16	26
Egyesült Államok	50	50	50	50
Finnország	–	59	59	59
Franciaország	–	59	59	59
Görögország	50	50	50	50
Hollandia	70	70	70	70
Írország	–	29	29	43
Japán	–	48	48	48
Németország	63	58	58	58
Norvégia	62	62	62	62
Olaszország	15	15	15	15
Portugália	60	60	60	60
Spanyolország	80	62	62	80
Svájc	80	70	70	70
Svédország	90	90	90	90

* A munkanélküli biztosítás bonyolult feltételrendszeréből kiragadott, egyszerűsített információk azokra a középkorú munkanélküliekre vonatkoznak, akik hosszú munkaviszony után veszítették el az állásukat. Az összehasonlítás az 1989. év eleji állapotot mutatja be. A közölt információk a munkanélküliség induló szakaszára jellemzők.

**A foglalkoztatáspolitikai aktív és passzív eszközeire fordított összegek
a GDP százalékában az európai OECD országokban**

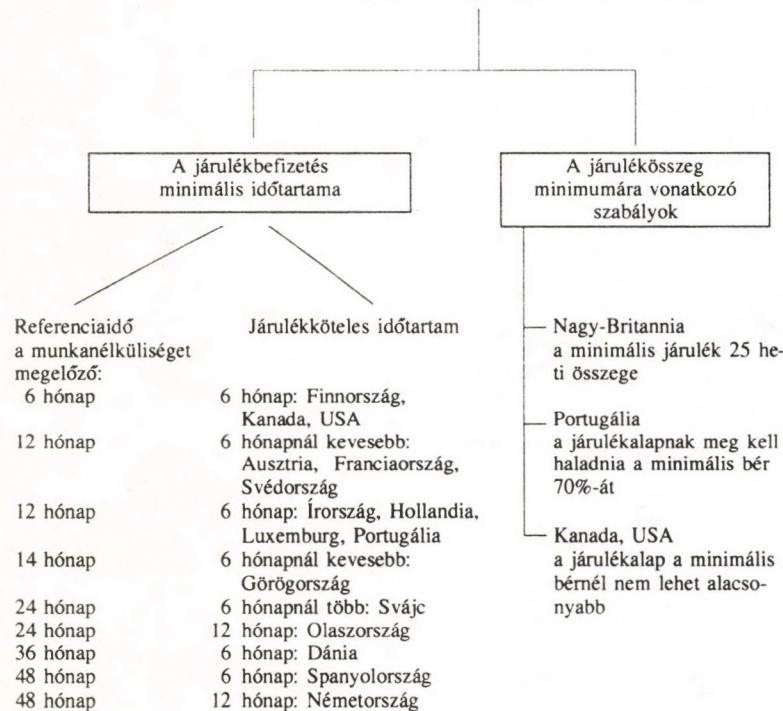
Ország	Év	Aktív	Passzív	Összes	A munkanélküliség aránya (%) 1991
		eszközök			
Ausztia	1990	0,30	0,97	1,27	3,5
Belgium	1989	1,12	2,80	3,92	8,8
Dánia	1989	1,35	4,49	5,84	9,8
Egyesült Királyság	1990/91	0,59	0,90	1,49	8,2
Finnország	1990	0,94	1,11	2,05	5,9
Franciaország	1989	0,73	1,92	2,65	9,4
Görögország	1990	0,42	0,46	0,88	9,0
Hollandia	1990	1,04	2,30	3,34	6,5
Írország	1990	1,47	2,84	1,31	14,7
Németország	1990	1,02	1,16	2,18	5,0
Norvégia	1990	0,99	1,15	2,14	5,1
Olaszország	1988	0,80	0,72	1,52	11,3
Portugália	1990	0,52	0,32	0,84	4,5
Spanyolország	1989	0,80	2,41	3,21	15,9
Svájc	1990	0,17	0,14	0,31	1,1
Svédország	1990/91	1,58	0,67	2,25	2,8
Törökország	1989	0,15	0,01	0,16	11,1
Magyarország	1991	0,43	1,26	1,69	7,9 ^a
(várható)	1992	0,82	3,08	3,90	13,8 ^a
(előirányzat)	1993	0,49	4,41	4,9	19,7 ^a

^aDecember hó.

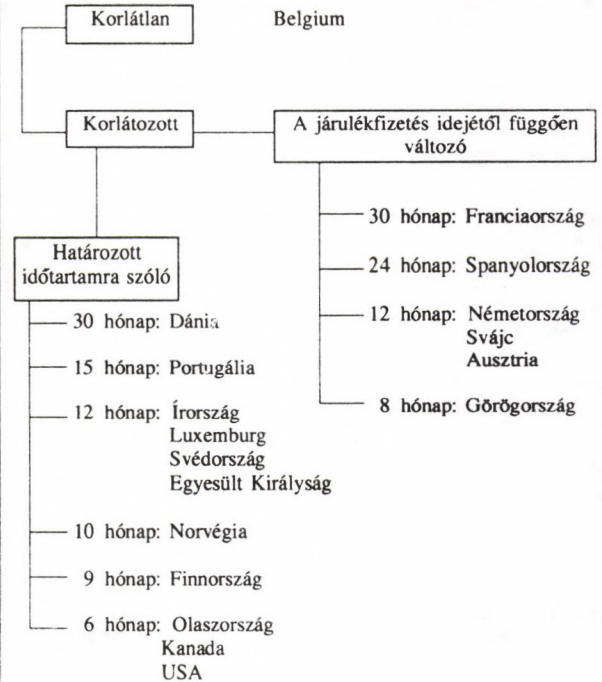
Forrás: *OECD Employment Outlook*, 1991, July, 238–248. old.

A járulékfizetés és a járadékfolyósítás időtartamának szabályozása a munkanélküli biztosításban

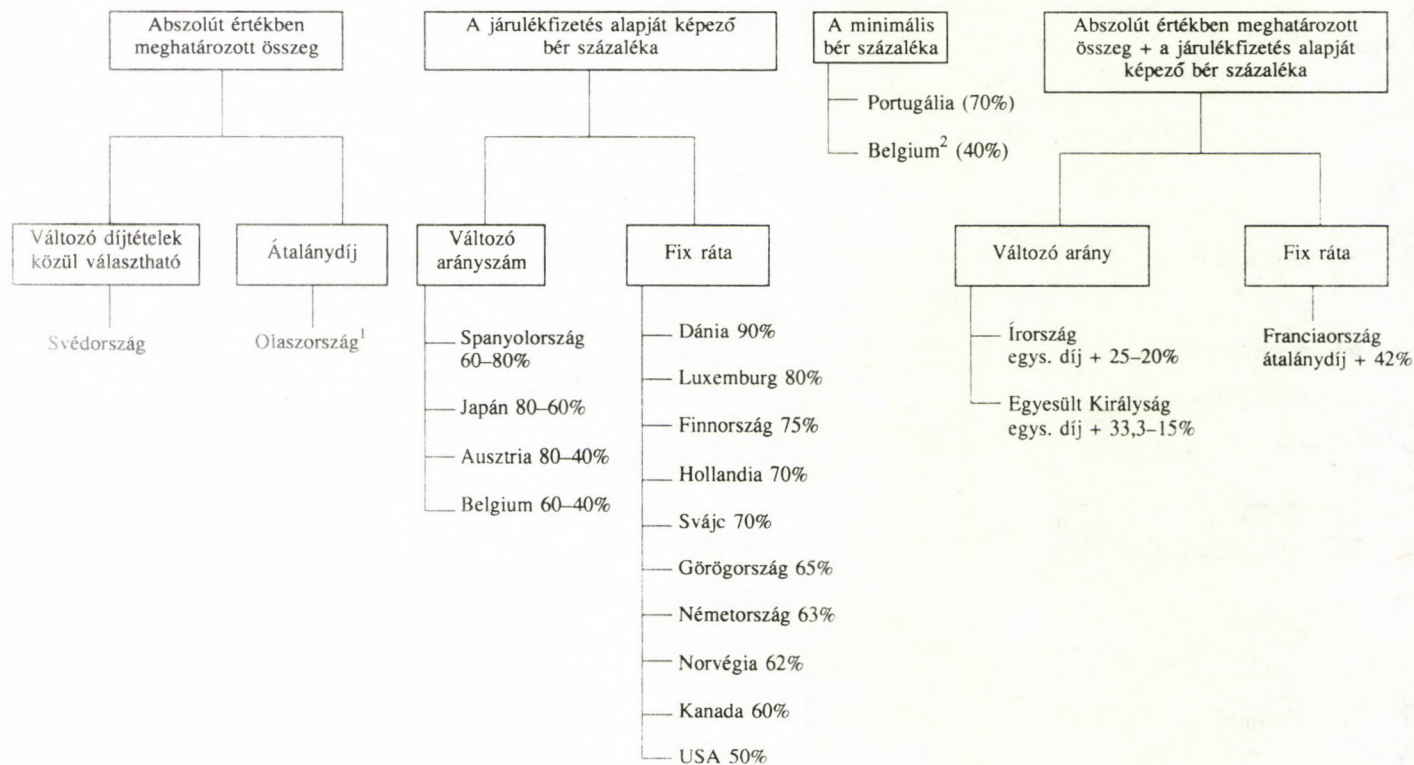
A minimális járulékösszeg meghatározásának módja

A munkanélküli járadék folyósításának maximális időtartama

A munkanélküli járadék összegének meghatározása

¹Olaszországban az egyedülállónak járó ellátást eltartottal rendelkező munkanélküli esetében különböző pótlékokkal egészítik ki.

²Belgiumban az adat a munkanélküliség 3. évétől kezdődő időre vonatkozik.

A munkaerőpiaci szolgáltató irodai hálózat

Ország	Munkaközvetítő iroda	A munkaerőpiaci hálózat egy alkalmazottjára jutó munkanélküliek száma ^a	Munkanélküliek aránya (%) ^b
Svédország	14	10	2,8
Svájc	15	15	1,1
Egyesült Királyság	53	36	8,2
Finnország	55	43 ^c	5,9
Norvégia	68	47	5,1
Ausztria	74	49	3,5
Dánia	81	61 ^c	9,8
NSZK	86	57	5,0
Belgium	..	80 ^c	8,8
Hollandia	152	131	6,5
Portugália	266	120	4,5
Franciaország	271	122	8,8
Spanyolország	713	..	15,9
Írország	733	251	14,7
Görögország	..	360	9,0
Törökország	..	1380	11,1
Magyarország (1992.VIII.)	206	162	11,1

^a1988. évi adat.

^b1991. évi adat.

^cMunkanélküli járadék folyósító adminisztráció nélkül.

Forrás: *OECD Employment Outlook*, 1991, July, 7. és 213. old.

A reményvesztett munkanélküliek összes munkanélkülihez viszonyított aránya és a munkanélküliségi ráta néhány országban 1986-ban

Ország	Reményvesztett munkanélküliek az összes munkanélküliek százalékában			Munkanélküliségi ráta
	férfiak	nők	együtt	
Ausztrália	5,8	25,9	14,3	8,0
Egyesült Államok	9,7	18,5	13,7	6,9
Írország*	2,6	11,1	5,4	..
Japán	37,8	212,3	106,7	2,8
Kanada	6,1	9,7	7,6	7,1
Norvégia	64,7	108,7	90,0	2,0
Svédország	13,7	28,7	20,7	2,7

* 1985. évi adatok.

Forrás: *OECD Employment Outlook*. Párizs, 1987, 144. old. és *OECD Employment Outlook*. Párizs, 1990, 36. old.

**Gazdasági aktivitás és munkanélküliség Magyarországon
a 15-74 éves népességben 1992. I. negyedévében**

	Férfi	Nő	Összesen
Foglalkoztatottak (ezer fő)	2185,5	2121,4	4306,9
Munkanélküliek (ezer fő)	254,0	172,2	424,2
Gazdaságilag aktívák (ezer fő)	2439,5	2293,5	4733,0
Gazdaságilag inaktívák (ezer fő)	1287,9	1782,3	3070,1
Aktivitási ráta (százalék)	65,4	56,3	60,7
Munkanélküliségi ráta (százalék)	10,4	7,5	9,0

Forrás: KSH: A lakossági munkaerő-felmérés 1992. I. félévi eredményei. Sokszorosítás, 1992.

**A foglalkoztatottak számának alakulása
Magyarországon* (ezer fő)**

1989. január 1.	5264
1990. január 1.	5227
1991. január 1.	5052
1992. január 1.	4534

*A teljes és részmunkaidős foglalkoztatott nyugdíjasokkal együtt, a Gyes-Gyed-szabadságon lévők nélkül.

Forrás: KSH munkaerőmérlegek.

A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazatok szerint Magyarországon*

Ágazat	1989	1990	1991	1992	Létszám változás 1992-1989	Index 1992/1989	Index 1992/1991
	január 1.						
Ipar	1466	1435	1389	1227	-239	84	88
Építőipar	339	333	329	273	-66	81	83
Közlekedés	323	332	343	300	-23	93	87
Hírközlés és posta	77	78	74	73	-4	95	99
Kereskedelem és vendéglátás	521	518	558	564	+43	108	101
Vízgazdálkodás	77	75	67	60	-17	78	90
Mezőgazdaság	888	863	752	589	-299	66	78
Egyéb anyagi ágak	45	42	40	41	-4	91	103
Közigazgatás	206	211	209	211	+5	102	101
Egészségügy, szociális ellátás, oktatás	623	650	650	630	+7	101	97
Egyéb szolgáltatás	259	258	258	274	+15	106	106
Összesen:	4823	4795	4669	4242	-581	88	91
Foglalkoztatott nyugdíjasok:	441	432	389	292	-149	66	75

*A Gyes-Gyed-szabadságon lévők nélkül. A nyugdíj mellett dolgozók számának ágazatok szerinti megoszlásáról nem állnak rendelkezésre a szükséges adatok.

Forrás: KSH Munkaügyi adatok alapján.

Az ipari bruttó termelés, a létszám, a termelékenység és a nettó átlagkeresetek változása az 50 főnél többet foglalkoztató vállalatoknál, ágazatok szerint 1989–1992 (előző év = 100)

	Bányá- szat	Villá-mos ipar	Kohá- szat	Gépipar	Építő- ipar	Vegy- ipar	Kőnyű- ipar	Egyéb ipar	Élelmi- szer ipar	Össze- sen
1989										
Termelés	95	102	104	100	98	96	95	88	101	99
Létszám	92	99	92	99	98	102	100	90	100	98
Termelé- kenység	103	103	114	102	100	94	96	98	101	101
Nettó át- lagkereset	114	119	123	118	119	118	117	117	117	117
1990										
Termelés	88	100	81	84	95	95	88	78	99	91
Létszám	83	105	88	95	98	100	93	83	98	95
Termelé- kenység	106	95	92	88	97	95	95	94	101	96
Nettó át- lagkereset	120	130	120	118	124	120	120	114	120	120
1991										
Termelés	89	92	67	65	67	82	75	62	90	79
Létszám	84	93	82	84	88	93	87	72	93	87
Termelé- kenység	106	99	82	78	77	88	86	85	97	90
Nettó át- lagkereset	129	132	120	123	123	126	121	120	122	124
1992. I. félév										
Termelés	74	87	65	64	77	78	76	77	88	77
Létszám	83	95	80	77	78	89	84	84	90	83
Termelé- kenység	89	92	81	83	99	88	90	92	98	93
Nettó át- lagkereset	112	115	118	121	120	125	119	122	121	120

Forrás: 1991-ig KSH Statisztikai Évkönyvek, 1992. I. félév: Statisztikai Havi Közlemények.

Munkanélküli ellátásban részesülők főbb adatai Magyarországon (1992. szeptember)

A regisztrált munkanélküliek közül ellátásban részesültek aránya	72%
A munkanélküli ellátásban töltött átlagos időtartam	263 nap/fő
Átlagos havi bruttó ellátás	8814 Ft/fő

Az ellátásban részesülő munkanélküliek megoszlása a járadék összege szerint

Havi bruttó járadék (Ft)	1992. szeptemberig ellátásban részesülők (%)			Új belépők 1992. aug. 20. – szept. 20. között (%)		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
8 000	48,9	74,3	59,3	36,7	58,9	49,3
8 001–12 000	35,4	19,8	28,9	40,6	31,6	36,7
12 001–14 000	6,5	2,7	4,9	9,2	4,3	7,1
14 001–16 000	7,6	2,7	5,6	11,8	4,6	8,6
16 000	1,6	0,5	1,3	1,7	0,6	1,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az ellátásban részesülők iskolai végzettség szerint (%)

8. általános alatt	9,0
Általános iskola	37,1
Szaktanulmányi képző	32,4
Szakiskola	1,3
Szakközépiskola	7,6
Technikum	3,3
Gimnázium	6,4
Főiskola	1,9
Egyetem	1,0
Együtt	100,0

**A munkanélküli segélyrendszerből két hónapon
belüli kilépés valószínűsége Magyarországon
(1991 július 20. és szeptember 20.
közötti megfigyelés alapján)**

Már eltöltött idő* (nap)	A két hónapon belüli kilépés valószínűsége (%)
90	4,5
150	9,2
210	5,7
270	10,8
330	24,8
450	2,6
510	3,5
570	1,5

*Az osztályközépek alapján.

Forrás: Az OMK *Munkaerőpiaci helyzetkép* című kiadványai alapján.

A munkanélküli segélyrendszerből egy hónapon belüli kilépés valószínűsége

Már eltöltött idő* (nap)	Egy hónapon belüli kilépés valószínűsége (%)	
	USA (1986)	Ausztrália (1987)
0- 35	55	58
36- 77	44	39
78-182	38	34
183-	34	23

*Az osztályközépek alapján.

Forrás: R. Layard – S. Nickell – R. Jackman: *Unemployment*. London, 1991, 228. old.

Regisztrált munkanélküliek és regisztrált üres munkahelyek Magyarországon

Év, hónap	Regisztrált munkanélküli (fő)	Regisztrált üres állás (db)	Egy regisztrált üres állásra eső munkanélküli (fő)
1990			
Március	32 498	34 048	1
Június	41 754	37 859	1
Szeptember	56 115	26 969	2
December	79 521	16 815	5
1991			
Március	144 840	13 583	11
Június	185 554	14 860	12
Szeptember	294 106	15 351	19
December	406 124	11 529	35
1992			
Március	477 987	15 124	31
Június	546 676	25 346	22

Forrás: Országos Munkaerőpiaci Központ adatai alapján.

**A munkanélküliséggel kapcsolatos kiadások szerkezete
1992-ben Magyarországon (várható, %)**

	A	B	OECD átlag (1988)
Adminisztráció	5,1	5,1	7,2
Segélyek	71,3	71,3	57,6
Korai nyugdíjazás			
támogatása	2,6	2,6	12,7
Átképzés	4,6	5,7	14,3
Szubszenciók*	13,5	15,3	7,9
Egyéb**	2,5	–	–

*Munkahelyteremtés támogatása, TB-járulék átvállalása, újrakezdeti kölcsön kamatainak átvállalása, részmunkaidős állások és vállalkozóvá válás támogatása, közmunka, foglalkoztatási társaságok.

**Világbanki programok és egyebek. A B variánsban az A-beli súly szerint felosztva az átképzés és a szubszenciók között.

Forrás: OECD (1991) és Előterjesztés a Munkaerőpiaci Bizottság számára az 1992–93. évi munkanélküliség alakulásáról, 1992 augusztus.

A foglalkoztatási célú alapok kiadásainak alakulása Magyarországon 1989–1993

	1989	1990	1991	1992 várható	1993 előirányzat
Munkahelyteremtés	831,5	1309,3	1182,0	3640,0	0,0
Átképzés	221,0	796,3	1117,0	3110,0	2800,0
Közhasznú foglalkoztatás	236,3	387,0	557,0	2200,0	2500,0
Újrakezdési kölcsön(kamat)	104,2	1917,9	3187,0	2600,0	2200,0
Átképzési központok	110,7	34,1	207,0	–	–
Kritikus körzetek	–	401,2	424,0	200,0	–
Vállalkozás elősegítése	–	–	22,0	220,0	270,0
Munkabér átvállalása	–	–	13,0	550,0	580,0
Alapítványok	–	–	50,0	100,0	–
Részmunkaidős foglalkoztatás	–	–	138,0	570,0	550,0
Korengedményes nyugdíjazás	5,9	95,6	386,0	890,0	1000,0
Gyakornoki foglalkoztatás	–	0,5	17,0	0,0	–
Polgári szolgálat	–	1,0	5,0	0,0	–
Egyéb kiadások	–	–	408	520,0	500,0
Világbanki programok	–	–	7,0	1000,0	1000,0
Válsággócok kezelése	–	–	–	2400,0	1600,0
Aktív eszközök:	1509,7	4943,0	7720,0	18000,0	13000,0
Munkanélküli segély, járadék	293,2	2596,9	20548,0	62961,0	110100,0
Munkaerőpiaci közpon- tok fejlesztése	328,9	267,0	1890,0	4339,0	6500,0
Passzív eszközök: (1991-től Szolidaritási Alap)	622,1	2863,9	22438,0	67300,0	116600,0
Foglalkoztatási célú alapok együtt	2131,8	7806,0	30158,0	85300,0	129600,0
Egy munkanélküliire jutó „aktív eszköz” (Ft)*	80000	96000	32000	32500	15500
„Aktív eszközök” részesedése (%)	70,8	63,1	25,5	21,1	10,1
Összes alapok aránya a bruttó hazai termék százalékában	0,14	0,38	1,69	3,9	4,9

*Nyitó és záróállomány átlaga alapján számítva.

**Az életszínvonal alakulása Magyarországon a kizártak* és a járadékosok körében
(összefoglaló változó, %)**

Az életszínvonal alakulása	Kizártak	Járadékosok	Összesen
Nem romlott	25,0	21	23
Fokozatosan romlott, de alapszükségeit ki tudják elégíteni	40,0	37	39
Kritikus mértékben romlott, alapszükségeit sem tudják kielégíteni	22,5	28	25
Régóta nagy szegénységben élnek	12,5	14	13
Összesen	100% (N=80)	100% (N=71)	100% (N=151)

*Kizártaknak nevezzük azokat, akiket a Munkaügyi Központ adminisztratív okok miatt kizárt a munkanélküli segélyezésből.

**Az életszínvonal alakulása Magyarországon a kizártak és a járadékosok körében
a jelenlegi munkaerőpiaci helyzet szerint (%)**

Az életszínvonal alakulása	Kizártak		Járadékosok	
	dolgozik	munka- nélküli	dolgozik*	munka- nélküli
Nem romlott	37	16	44	18
Fokozatosan romlott	37	39	22	39
Kritikus mértékben romlott	24	24	22	30
Régóta szegény	3	21	11	13
Összesen	100% (N=38)	100% (N=42)	100% (N=9)	100% (N=61)

*A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

Forrás: Tardos Katalin Somogy megyében végzett 1991-es kutatása.

Az egy főre jutó jövedelem Magyarországon a kizártak és a járadékosok családjaiban (%)

Az egy főre jutó jövedelem	Kizártak	Járadékosok	Összesen
3000 Ft vagy kevesebb	15,0	8	12
3001 – 4000 Ft	16,0	20	18
4001 – 5000 Ft	17,5	32	25
5001 – 6000 Ft	14,0	17	15
6001 – 10000 Ft	25,0	17	21
10000 Ft-nál több	11,5	5	8
Ismeretlen	1,0	1	1
Összesen	100% (N=80)	100% (N=71)	100% (N=151)

Az alapvető élelmiszerek beszerzésének kérdése a háztáji gazdaság létezése és a jelenlegi lakóhely típusa szerint az elmúlt időszakban (%)

	Falu		Város	
	van háztáji	nincs háztáji	van háztáji*	nincs háztáji
Az alapvető élelmiszerek beszerzése problematikus	34	58	22	40
Az alapvető élelmiszerek beszerzése nem jelent problémát	66	42	78	60
Összesen	100% (N=56)	100% (N=24)	100% (N=23)	100% (N=48)

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

Forrás: Tardos Katalin Somogy megyében végzett 1991-es kutatása.

Menekültek Magyarországon (1988–1992. május 31.)

Év	Regisztrált menekültek száma	Főbb származási ország szerint	Fő	Százalékos arány
1988	13 173	Románia	13 041	99
1989	17 448	Románia	17 099	98
1990	18 283	Románia	17 369	95
		Ex-Szovjetunió	366	2
1991	54 693	Ex-Jugoszlávia	47 583	87
		Románia	5 469	10
1992	4 226	Ex-Jugoszlávia	3 634	86
I–V. hó				
Összesen	107 823	Ebből:		
		Románia	52 978	49
		Ex-Jugoszlávia	51 217	48
		Együtt	104 195	97
		Egyéb	3 628	3

Forrás: BM Menekültügyi hivatal adataiból Hárs Ágnes számításai.

Megjegyzés: A menekültek közül – az erről rendelkező ún. „Genfi konvenciónak” megfelelően – 1989. október 15-e óta mindössze valamivel több mint 5000 fő kapott menekült státust!

Munkavállalási engedélyek száma Magyarországon

	1991. I. félév	1991. II. félév	1992. I. félév
Az időszak végén érvényes engedélyek (stock)	30 000	33 000	..
Az időszak során kiadott engedélyek (flow)	26 000	15 000	14 244

Forrás: Országos Munkaerőpiaci Központ adatközlése.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkról, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Akerlof, G. A. – Rose, A. K. – Yellen, J. L. – Hesselius, H.: *East Germany in from the Cold: The Economic Aftermaths of Currency Union*, Brookings Papers on Economic Activity, 1991.
- Angelusz R. – Nagy L. G. – Tardos R.: *Szembenézés a munkanélküliséggel*, MKI, Budapest, 1988.
- Balázs É. – Lannert J. – Surányi B.: *Demográfiai hullám, iskola, ifjúsági munkanélküliség*, Akadémiai Kiadó, 1991.
- Bánfalvy Cs. – Laki L. (szerk.): *Alkalmazkodás a munkanélküliséghez*, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1992.
- Berne, E.: *Emberi játszmák*, Gondolat, Budapest, 1987.
- Blaustein, S. J. – Craig, I.: *An International Review of Unemployment Insurance Schemes*, Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo, Michigan, USA, 1977.
- Borgen, W. – Amundson, N.: *The Experience of Unemployment*, Nelson, Canada, 1985.
- Boyd, M.: Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas, *International Migration Review*, 1989/3.
- Bratfisch, O.: *Counselling the Unemployed: Employment Service Strategies*, Natcon, Canada Employment and Immigration, Ottawa, 1985.
- Bruche, G. – Reissert, B.: *Die Finanzierung der Arbeitsmarktpolitik*, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 1985.
- Cooney, D. – Hargest, M.: *A Counselling Model for Staff Reduction*, Natcon, Canada Employment and Immigration, Ottawa, 1987.
- Csaba I.: Magánbiztosítás és társadalombiztosítás, *Esély*, 1990/6.
- Csaba E.: A munkanélküliség mérésének statisztikai módszerei Magyarországon, *Statisztikai Szemle*, 1992/4–5.
- Csaba E.: A kétféle munkanélküliségi statisztika módszertani és fogalmi eltérései, *Statisztikai Szemle*, 1992/10.
- De Blas, G.: Unemployment Benefits in Spain and other European OECD Countries, *International Labour Review*, 1985/2.
1991. évi LXXXIX. tv. a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. tv. módosításáról, *Magyar Közlöny*, 1991.
- Falusné Szikra K.: A foglalkoztatáspolitikai új irányai, *Közgazdasági Szemle*, 1991/11.
- Fekete-Szabó S. – Sándor I.: A munkanélküliség Jász-Nagykun-Szolnok megyében, *Statisztikai Szemle*, 1991/6.

- Fóti J. – Lakatos M. – Mészáros Á.: A munkanélküliség Magyarországon, *Statisztikai Szemle*, 1991/8–9.
- Frankl, V.: *Man's Search for Meaning*, Washington Square Press, New York, 1963.
- Frey M.: A foglalkoztatáspolitikai finanszírozása a fejlett piacgazdaságokban, *Pénzügyi Szemle*, 1990/6.
- Frey M.: *Nők és a munkanélküliség: Hazai helyzetkép*, Magyar Nők Szövetsége, 1992.
- Furnham, A.: *The Economic Mind*, St. Martin's Press, New York, 1986.
- Gábor R. I.: A második gazdaság ma – az átalakulás kérdőjelei, *Közgazdasági Szemle*, 1992/10.
- Góra, M. – Lehmann, H.: Flow and Stock Analysis of Polish Unemployment: January 1990 – June 1991. Centre for Economic Performance, Discussion Paper No. 52.
- Gyekiczky T. (szerk.): *Munkanélküliség – megoldások és terápiák*, MTA Szociológiai Kutatóintézet – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Gyekiczky T. (szerk.): *Munka – Technika – Társadalom*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 1990.
- Hárs Á.: Migráció és munkaerőpiac. In: Sík E. (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*, MTA Politikatudományi Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, Budapest, 1992.
- Hárs Á.: Munkavállaló külföldiek feketében, *Mozgó Világ*, 1992/3.
- Herr, E. – Cramer, S.: *Career Guidance and Counselling through the Life Span*, Harper Collins, 1992.
- Herzberg, F.: *Work and the Nature of Man*, The World Publishing Co., New York, 1966.
- Hunyadi Zs.: Vendégmunkások Erdélyből. In: Sík E. (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*, MTA Politikatudományi Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, Budapest, 1992.
- Jahoda, M.: *Employment and Unemployment, a Social-Psychological Analysis*, Cambridge University Press, 1982.
- Jallade, J.-P.: A nyugat-európai társadalombiztosítási rendszerek előtt álló problémák, *Esély*, 1990/6.
- Késedi F.: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség mérése, *Statisztikai Szemle*, 1991/7.
- Köllő J.: A munkanélküli segély mint költség, jövedelem és ösztönző, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1992 (kézirat).
- Köllő J.: Zsibvásár az aluljáróban, *Közgazdasági Szemle*, 1992/6.
- Kressel, K.: *The Process of Divorce*, Basic Books Inc., New York, 1985.
- KSH: Statisztikai havi közlemények.
- Kukla M. – Székely V.: Az Álláskereső Klub Magyarországon, *Munkaügyi Szemle*, 1991/10.
- Kukla M. – Székely V.: *Az Álláskereső Klubok Kézikönyve – A csoportos álláskereső programja*, Országos Munkaügyi Központ, Budapest, 1991.
- Kübler-Ross, E.: *A halál és a hozzá vezető út*, Gondolat, Budapest, 1988.
- Lackó M.: Az illegális gazdaság aránya Magyarországon 1970 és 1989 között, *Közgazdasági Szemle*, 1992/9.
- Laky T.: Munkanélküliség és gazdasági átalakulás, *Magyar Tudomány*, 1992/10.

- Layard, R. – Jackman, R. – Nickell, S.: *Unemployment – Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Lecomte, C. – Tremblay, L.: *The Assessment Process in Employment Counselling*, Canada Employment and Immigration, Ottawa, 1987.
- Maslow, A. E.: *Toward a Psychology of Being*, D. Van Nostrand Company, Toronto, 1968.
- Nagy A.: *Munkanélküliség, foglalkoztatás. Gyakorlati tudnivalók*, Struktura DC Kiadó, Budapest, 1992.
- Nagy Gy. – Sík E.: Munkanélküliség és munkanélküliek. In: *Jelentés a Magyar Háztartás Panel I. hullámának eredményeiről*, BKE-TÁRKI.
- OECD *Employment Outlook: Concealed Employment*, Paris, 1986/9.
- OECD *Employment Outlook, Description of Unemployment Benefit Systems in OECD Countries*, Paris, 1988.
- OECD *Employment Outlook*, Paris, 1990, 1991, 1992.
- Országos Munkaügyi Központ havi jelentései.
- Piore, M. J.: On-the-Job Training in a Dual Labor Market. In: A. R. Weber et al. (eds): *Public-Private Manpower Policies*, Wisc. Industrial Relations Research Association, Madison, 1969.
- Piore, M.J.: Manpower Policy. In: S. Beer et al. (eds): *The State and the Poor*, Winthrop Publishing Co., Boston, 1970.
- Reissert, B. – Schmid, G.: Arbeitslosenversicherungen in der Bewährungsprobe, *Arbeitsmarktchronik*, 1987, No. 30.
- Reubens, B. G.: Unemployment Insurances in the United States and Europe 1973–83, *Monthly Labour Review*, 1989/4.
- Schmid, G. – Reissert, B. – Bruche, G.: *Arbeitslosenversicherung und aktive Arbeitsmarktpolitik*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Edition Sigma, Berlin, 1987.
- Sík, E.: From Second Economy to Informal Economy, 1992 (kézirat).
- Standing, G.: *In Search of Flexibility: The New Soviet Labour Market*, ILO, Geneva, 1991.
- Székely V.: *Kapcsolat az ügyféllel*, Országos Munkaügyi Központ, Budapest, 1992.
- Székely V.: A humán segítő szakmák a kiegészi szindróma tükrében (kézirat).
- Tardos K.: Marginális csoport a munkaerőpiacon: a munkanélküli segélyből kizártak, *Szociológiai Szemle*, 1992/1.
- Timár J.: Foglalkoztatás egy új Rubicon közelében, *Társadalmi Szemle*, 1990/5.
- Timár J.: Munkanélküliség, foglalkoztatáspolitikai, gazdaságpolitika, *Társadalmi Szemle*, 1992/10.
- Vincze M.: Munkanélküliség, segélyezés és munkaerőpolitika Romániában, Készült az MTA Közgazdaságtudományi Intézete megbízásából, 1992 (kézirat).
- Williams, S. et al.: *Social Safety Nets in East-Central Europe*, Harvard University, J.F. Kennedy School of Government, Cambridge, Mass., 1991.
- Young, R.A.: *An Ecological Approach to Unemployment: Implication for Helping*, Natcon, Canada Employment and Immigration, Ottawa, 1984.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- „Aktív munkaerőpiaci programok értékelése”, Munkaügyi Kutató Intézet, témafelelősök: Laky Teréz, Frey Mária.
- „Életminőség, megélhetés, érdekvédelem”, Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete, témafelelős: Kameniczky István.
- „A feketegazdaságról”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelősök: Kornai János, Sík Endre.
- „A foglalkoztatási szerkezetváltás társadalmi-emberi konfliktusai és ezek megoldási módjai”, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, témafelelős: Gyekiczky Tamás.
- „A háztartások reakciója a munkanélküliségre”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Szegő Szilvia.
- „Hová vezet a kelet-európai bémunkarendszer felbomlása?”, Nemzetközi kutatási program a kelet-európai munkaviszonyok átalakulásának tudományos feldolgozására, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Révész Gábor.
- „A magyar és a volt kelet-német állami üzemek privatizációja – munkaügyi aspektusok”, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, témafelelős: Gyekiczky Tamás.
- „A munkaerőpiac folyamatai és a munkanélküliség”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, témafelelős: Gyekiczky Tamás.
- „Munkaerőpiaci specifikumok, munkaerőfejlesztés regionális strukturális zavarok esetén”, Miskolci Egyetem, témafelelős: Tóthné Sikora Gizella.
- „Munkaidő és munkanélküliség”, Munkaügyi Kutató Intézet, témafelelősök: Laky Teréz, Frey Mária.
- „A munkanélküliekről való gondoskodás hatékonysága Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdu-Bihar megyében”, KLTE Szociológiai Tanszék, témafelelős: Simonné Csoba Judit.
- „Munkanélküliek segélyezése”, BKE Emberi Erőforrások Tanszék, témafelelősök: Timár János, Nagy Gyula.
- „Munkanélküliség”, BKE Emberi Erőforrások Tanszék, témafelelős: Timár János.
- „Munkanélküliség és munkaerőpolitika”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Köllő János.
- „A munkanélküliség pszichológiai dimenziója, a segítség támpontjai”, Országos Munkaügyi Központ a University of British Columbia együttműködésével, témafelelős: Székely Vince.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, KLTE = Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen), MTA = Magyar Tudományos Akadémia.

- „A munkanélküliség területi léptékű kezelését megalapozó kutatás”, MTA Földrajztudományi Intézete, témafelelős: Nikodémus Antal.
- „A munkanélkülivé váltak szociális és gazdasági adaptációja megváltozott helyzetükhöz”, Gyógypedagógiai Főiskola, témafelelős: Bánlaki Csaba.
- „Nők és a munkanélküliség”, Munkaügyi Kutató Intézet, témafelelősök: Laky Teréz, Frey Mária.

Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: az MTA elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1992. december

HU ISSN 0864-8174

A szerkesztés és a tipográfia a Twins Kft.-ben készült
93.0049 MSZH Nyomda és Kiadó Kft., 1116 Budapest, Építész u. 40-44. Felelős vezető: Nagy László

Ára: 150,- Ft

INFO-Társadalomtudomány

- 1. szám: Válaszúton a magyar társadalom**
- 2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához**
- 3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői**
- 4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról**
- 5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk**
- 6. szám: Reformgazdaság?**
- 7. szám: A szocializmus sorsfordulói**
- 8. szám: Az új alkotmány elé**
- 9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?**
- 10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára**
- 11. szám: Magyarország és a szociálpolitika**
- 12. szám: A hatalomról**
- 13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok**
- 14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában**
- 15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?**
- 16. szám: Bűnözés és társadalom**
- 17. szám: Vallás – egyházak – társadalom**
- 18. szám: Oktatás – változás**
- 19. szám: A magyar falu a változások sodrában**
- 20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében**
- 21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások**
- 22. szám: Választások**